

Erdélyi városok képeskönyve 1736-ból

Újabbán mind jobban előtérbe lép az a kívánság, hogy a magyar városok multjának ne csak okleveles, írásos és tárgyi emlékeit gyűjtsük össze, hanem a fellelhető összes régi képeket és térképes ábrázolásokat is katalógizáljuk és a kutatásba bevonjuk.¹ A város kialakulására, az utca-hálózat kifejlődésére, a piactér alakjára és helyzetére, nagyobb épületeknek, templomoknak, az erődítési műveknek fekvésére, alakjára és építészeti stílusára vonatkozólag ugyanis az okleveles adatok sokszor nem adnak kielégítő felvilágosítást, ezért szükséges, hogy más természetű források, a képek és térképes ábrázolások felhasználható adatait is bevonjuk tanulmányozásunk körébe. Az írott kútfő mellé tehát sorbaállott az ábrázolt kútfő is — amint azt egyik történészünk újabbán megfogalmazta.² Ilyen ábrázolt kútfő lehet valamely városkép, látkép, viselet, személy, esemény, ostrom, csatajelenet ábrázolása, stb., továbbá a helyrajzi kutatásoknál oly nélkülözhetetlen térkép is. A térkép — bár az ábrázolt kútfő fogalmazása értelmében — nem fejez ki képszerűséget, a tartalmában rejlő adatok halmazával és sokféleségével, továbbá a szélén vagy esetleg lapmezejében közölt díszítő vagy magyarázó képeivel igen értékes forrása lehet keletkezési kora emlékeinek. Különösen fontosak azok a helyrajzi térképek, amelyek egyúttal városaink településére vetnek fényt és nemcsak azt mutatják, hogy a különböző korokban meddig terjedt a város határa, milyen a vár topografiája, hanem azt is elárulják, hogy vajjon temészet után, helyszínen készült-e az ábrázolás, vagy pedig csak leírás-hallomás alapján. A rajzoló művészi készsége, a sokszorosítás módja és technikája, a műalkotás művészi értékének vizsgálata mind-mind kutatás tárgyai lehetnek és eszerint bővíthet a képben rejlő, felhasználható történelmi ismeretadat értéke. Mi ebben az értelemben a térképet is értékes ábrázolt kútfőnek tartjuk. A térkép főfeladata a földfelszín ábrázolása és annak adatai között a tájékozódás elintézése. A földfelszín az ember tevékenységének színhelye, amelyet a térkép a maga sajátos formájában, sokoldalú kifejezőmódjával tükröz vissza annak, aki jeleit olvasni és értékelni tudja. Különösen áll ez az alkalmazott térképekre, amelyek nem tisztán földrajzi viszonyokat, hanem művelődési, természetrajzi, fizikai tényeket és jelenségeket fejeznek ki. Valamely hely térképezése történetének vizsgálata egyúttal az illető hely történeti fejlődésének áttekintését is adja. Különösen értékes eredményeket ígér a tanulmányozás akkor, ha a helynek jelentős történelmi multja van, amikor is az egyes történelmi korokban készült térképek koruk állapotát megrögzítő értékes

¹ Mályusz Elemér: *A magyar történettudomány*, Bp., 1943. 100.

² Baráth Tibor: *A történelmi képkutatás*. Bp., 1935.

források. A régi várostérképek egymásmellé helyezésével áttekinthetjük a város fejlődését, kialakulását.

A ma helytörténésszének tehát minden emlék, amely a multból származik és a letűnt kultúrára valamelyes felvilágosítást ad, történelmi kútforrás. Nemcsak az írott emlék, az ábrázolt dokumentum is lehet történelmi forrás. A történész számára az olyan képek és ábrázolások is értékesek, amelyeket a műtörténész esztétikai szemmel nézve talán értéktelennek talál, ha azok a történelmi valóságot az ábrázolás technikai és művészi hiányosságain felül hűen tükrözik vissza. Ezeknek az adatoknak vizsgálata és értékelése is eltér az írott kútforrásnál alkalmazott módszerektől, mert bennök és rajtuk az érzékelhető világ három méretűen, térbelileg jelenik meg.

Különösen jól felhasználhatók a képes és térképes adatok a településföldrajzi kutatások esetében. Valamely hely településének vizsgálata semmiképpen sem vonatkozhatik pusztán a jelen vizsgálatára, mert a település — mint bármely más földrajzi és történelmi jelenség — hosszú fejlődés eredménye. Csak úgy világíthatunk rá egy-egy település igazi arculatára, ha ismerjük annak egész fejlődési folyamatát. Ezért a településföldrajzi kutatásoknak nem szabad csupán a természet és település mai állapotának vizsgálatára szorítkozniok, hanem fel kell használniok a régmúlt képes, térképes és okleveles forrásait is. A településföldrajzi kutatásokat elsősorban a helyszíni fizikai megfigyelések vezetik be, a második lépés szükségképpen az ember és a természet multba nyúló viszonyának vizsgálata.³ A város- és településtörténeti kutatókat régebben elsősorban a topografiai kérdések érdekelték, a képekből és térképekből kielemezhető egyéb tanulságokat elhanyagolták. Ennek oka abban rejlett, hogy a történészek műtörténeti érdeklődés nélkül nyúltak a forrásanyaghoz és csak újabban, amióta a műtörténeti vonatkozásokat is kellően méltányolják, alakulhatott ki egészséges összedolgozás, úgy hogy ma már egyforma az érdeklődés a történet és a művelődés kérdései iránt.⁴

A magyar városok régi alaprajzait tartalmazó gyűjtemény összeállításának és kiadásának gondolata határozott formában is felvetődött. Enemű gyűjtemény várostörténetünk legrégebb korszakainak homályát volna hivatva megvilágítani.⁵

Az erdélyi városok, várak és határátjárók kéziratos képeskönyvére⁵

³ Fodor Ferenc: *Településföldrajzi kutatások*, Földr.Közl. 1929: 131.

⁴ L. Buda és Pest grafikus ábrázolásai a visszafoglalás korában 1685—1718. Kny. a Főváros Könyvtár Évkönyve VI. kötetéből. Bp., 1936. 5—21.

⁵ Mályusz: *i. m.* 100.

⁶ *Prospect und Grundriss deren Staette und Granitz Paessen in Sibendürgen*. Zu der Geographisch- und Topographischen Beschreibung Gehörig. Anno MDCXXXVI. Zusammen Getragen von Johann Conr. Von Weiss. Kayserl. Ingenieur Obrist Lieutenant und Fortifications Director in Siebenbürgen. — A Ludovika Akadémia könyvtára, F. 335/a. — A kódex jelenleg a budapesti Ludovika Akadémia könyvtárában van, amint az első lap beírása elárulja, első tulajdonosa 1773-ban gróf Eszterházy Imre lovassági tábornok volt. Az Eszterházy grófi család birtokában megőrzött értékes könyvet aztán gróf Eszterházy János 1891-ben a Ludovika Akadémia könyvtárának ajándékozta. Nagy érdeme tehát az Eszterházy-családnak, hogy ezt az értékes kódexet nemzedékről-nemzedékre megőrizte és aztán biztos helyre, a Ludovika Akadémia könyvtárába helyezte el, ahol a kutatók rendelkezésére áll. Bár a kódexet címlapjának belső följegyzése szerint Gyalóky előtt más

először *Gyalókey István* ismertetése hívta fel figyelmünket.⁷ Nagyrétékű tanulmányában a katonailag megerősített helyekkel, a várakkal foglalkozott és azok építéstörténeti megvilágításával főleg a hadtörténeti vonatkozásokat emelte ki. A váralaprajzok és tervek elemzése során szakkerüli adatokkal világította meg az erdélyi váraknak a Monarchia szerüi védelmi vonalában való jelentőségét és szerepét. A kódex azonban ezen túl az erdélyi városok képes és térképes ábrázolásaival még további, igen fontos adatokat tartalmaz; ezek főleg helytörténeti és helyrajzi szempontból értékesek s így hasznosnak tartottam ismertetésére visszatérni.⁸

Magának a kódex anyagának összegyűjtője Johann Conrad von Weiss mérnökkari alezredes, később ezredes, 1729-ben került szolgálati úton Erdélybe, Gyulafehérvárra, ahol az erdélyi erődítések és katonai épületek igazgatóságához osztották be szolgálatra. 1736-ban lépett elő ezredesnek és gyulafehérvári erődítési igazgatóvá nevezték ki. Beosztásában több értékes térképet és leírást készített Erdélyről, amelyeket eredeti kéziratban a bécsi Hadilevéltárban őriznek. Ezeket Gyalókey felsorolja dolgozatában, azért közlésüket mellőzöm. Weiss művei közé tartoznak a Gyalókey-féle felsoroláson kívül még a következő kéziratos munkák: *Reise Diarium des Ing. Major Weiss bei Visitierung des Weges durch den Vulcanpass aus dem Grossfürstenthum Siebenbürgen in die kleine Wallachei... Von Stephan Lutsch, 1733.*⁹ továbbá: *Karlsburg. Memoire sammt Übersichtsplänen über die Wichtigkeit dieser Festung. Vom Ing. Oberstwachtm. Konrad v. Weiss, 1731.*¹⁰ — Ugyancsak a bécsi Hadilevéltárban Weiss működése idejéből a következő városok, várak és határátjárók látképei és térképeit találjuk: 1735-ből Bodzai-, Borgói-, Gyimesi-, Ojtozi-, Remetei-, Radnai-, Tömösi-, Törcsvári-, Vulkán-szoros és hágó látképe, Segesvár alaprajza, Beszterce, Fogaras, Gyulafehérvár, Kolozsvár, Kóhalom, Marosvásárhely Medgyes, Nagyszeben, Segesvár, Szamosújvár, Szászsebes, Székelyudvarhely és Vajdahunyad látképe, — mely utóbbi ábrázolás azonos a Weiss-féle kódexből hiányzó látképpel —, továbbá 1733-ból a Gyimesi-, 1734-ből a Vulkán-szoros térképe. Ezek a évszám és ábrázolt hely egyezése alapján a Weiss-féle munkaközösségben készülhettek és eredeti kódexünk lapjainak másolatai.¹¹

A következőkben részletesen ismertetem Erdély városainak, várainak és határátjáróinak Weiss-féle gyűjteményét. A városokra és várakra vonat-

szakemberek is látták, eddig csak Gyalókey ismertette említett dolgozatában. A látképes és térképes ábrázolásokon kívül kódexünk az egyes helyeknek rövid leírását is tartalmazza. A leírások nem sok újat mondanak és helyi jellegű megfigyeléseket sem jegyeznek fel. Már Gyalókey megállapította, hogy sem mint történelmi, sem mint műszaki leírások nem kielégítők.

⁷ *Erdélyi várai 1736-ban*, Hadtörténelmi Közlemények. 1935: 234—57.

⁸ Köszönettel tartozom *Szabó T. Attila* egyetemi tanár úrnak, aki a kódexnek az erdélyi helyrajz szempontjából való nagy jelentőségét felismerte és a gazdag képanyag közlését lehetővé tette.

⁹ Bécs, Kriegsarchiv, Kartenabteilung. K. VII. k. 322½.

¹⁰ Uo. I. C. VI. 1—1—276.

¹¹ Mind ezek az ábrázolások, mind Erdély várainak, városainak egyéb értékes látképei és alaprajzai, továbbá hozzájuk tartozó katonai leírások felsorolását l. Eperjesy Kálmán: *A bécsi hadilevéltár magyar vonatkozású térképeinek jegyzéke*. Szeged, 1929.

közö látképeket és alaprajzokat másolatban is bemutatom; az eredeti kézrajzok színezéséről a többszínnyomatban közölt kolozsvári ábrázolás ad felvilágosítást. Az egyes ábrázolások ismertetésekor a szöveg magyar fordítását közlöm, mert az eredeti szöveg úgyis rajta van az illusztráción. A térképekkel pedig még külön ismertetésben óhajtók foglalkozni. Az egyes képekhez bővebb magyarázatokat nem fűztem, mert az kívül esik az erdélyi városok képeskönyvét bemutató közlésém feladatán.

1. Nagyszében, az erdélyi szász főváros látképe. Készítette: Haas 1733. — kézirat, színezett,¹² méretei: 71×26 cm. Szám-jelmagyarázat: 1. Az evangélikus főtemplom. 2. Jezsuita templom. 3. Ferencesek kolostora. 4. Apácák kolostora. 5. A parancsnokló tábornok szállása. 6. Városházatorony. 7. „Heltner Thor.“ 8. „Elisabethen Thor.“ 9. „Leichen Thürl.“ 10. Városháza.

Szépen kidolgozott látkép, előtérben rajzoló csoport, továbbá szénagyűjtő mezei munkások. Igen gondosan készített, levegős ábrázolás, a város épületeinek, különösen a templomoknak helyzetére nézve értékes megörökítés. Jól kivehetők a várfalak, bástyák és a városkapuk.

2. Nagyszében alaprajza, a tervezett és részben már megépített citadellával. Készítette: Lindemann. — Méretei: 45×47 cm, mértéke: 64 mm = 200 öl.

Betű-jelmagyarázat: A. Felsőváros. B. Alsóváros. C. A citadella, a benne kijelölt kaszárnyákkal és katonai épületekkel. D. Tervezett új kaszárnya a „Heldner Thor“-nál. E. Régi táborvéd, amelyet a kuruc időkben készítettek. F. Az új kaszárnya istállói, tisztii lovak részére. G. „Elisabeth Thor.“ H. „Burger Thor.“ I. „Sack Th.“ K. „Heldner Thor.“

A város erődműveinek, utcahálózatának, a fontosabb épületek helyének feltüntetésével. A város körüli kerteket is megörökíti.

3. Gyulafehérvár, erdélyi főerőd látképe. Készítette Haas J. Ignác, 1725. — Méretei: 62×26 cm. Szám-jelmagyarázat: 1. A dómtemplom. 2. Jezsuiták. 3. Trinitáriusok. 4. A várbeli ferencesek. 5. Parancsnoksági épület. 6. Kaszárnya. 7. A kommiszáriusok háza. 8. Főkapu. 9. Maros folyó. 10. Ompoly folyó. 11. Tégláégető. 12. Az alsóváros.

A város és vár látképe északról nézve. Előtérben római romok. Különösen értékes a templomtornyok megörökítése.

4. Gyulafehérvár, az erdélyi fejedelemség főerődjének alaprajza. Készítette: Lutsch, 1736. — Méretei: 56×38 cm; mérték: 82 mm = 150 öl. Betű-jelmagyarázat: a. A dómtemplom a püspöki palotával. b. Jezsuiták c. Trinitáriusok. d. Ferencesek. e. A parancsnokló tábornok lakása. f. Várparancsnokság. g. Az erődítési igazgató lakása. h. Puskaporos raktár. i. Kaszárnya. k. Főörség. l. Arzenál, a pénzverővel és élelmiszerraktár. o. Kommisszáriusok háza p. A szökő- és csöveskút. q. Főkapu. r. Az Új- vagy Püspök kapu. s. Boltozatos kirchanóhelyek. t. A terraszok várhalma fegyverek felállítására. u. Tervezett táborvéd. w. Keresztfolyosó a szárazárokban. x. Tervezett kunetta. Megjegyzés: a sárgára festett részek még elkészítendőek.

¹² Minthogy a kódex itt ismertetett ábrázolásai mind kéziratok és színesek, az erre vonatkozó megjegyzéseket az alábbiakban elhagyom.

A vár védőműveinek és belső utcahálózatának tervrajza. A történelmileg fontos szerepet játszó épületek pontos megnevezése és helyrajza.

5. K o l o z s v á r látképe. Készítette: Haas J. I., 1734. — Méretei: 62×25 cm. Szám-jelmagyarázat: 1. A várkastély. 2. A dóm. 3. Jezsuiták. 4. Ferencesek. 5. Iskolák. 6. Evangélikus imaház. 7. Református templom. 8. Református kollégium. 9. A középső kapu. 10. Malom-kapu. 11. Monostori vagy „Münster“ kapu. 12. Sírhelyek. 13. Ariánus (unitárius) imaházak.

A város látképe a feleki hegyről nézve. Az előtérben balról rajzolt alakok, mellettük befogott kocsi. Félmadártávlatos ábrázolás, minek folytán a város belső részébe is betekintést nyerhetünk. Itt is igen értékesek a templomokat és erődítési műveket tartalmazó részletek. A város északnyugati sarkán áll az ötvösök bástyája (Pulver Thurn) jellegzetes szegletes kiugró emelettel. A kovácsok bástyája után a Monostori kapu bástyája következik, amely a szücsöké volt. Azután a csizmadia bástyát láthatjuk, majd a délnyugati sarkon a varga-bástya állott, amelyet azonban látképünkön az előtér fáitakarnak. Délen az asztalos- és csizár-bástyák után a Tordai kapu nagy négyszögletes bástyája figyelhető meg, majd a feleki oldal felé néző három, emeletes, négyszögletes bástya: sorjában a szíjgyártóké, kőműveseké és timároké következik. A délkeleti sarkon fekvő bástya a szabóké; ez a mai Bethlen-bástya. Keletre a Közép-kapu nagy előműves bástyája nyílik, a Magyar-utcánál levő Magyar-kapu bástyája a kádároké volt. A távozott torony helyén a takácsok bástyája feküdt. Az északi oldalon levő előműves bástya a Malom-kapu, előtte állott a malom. A Szamos-zúgó feletti padló előtt a Híd-kapu állott, amely a lakatoské volt. A Főtéri nagytemplom ebben az időben (1716) visszakerült a katolikusok kezébe, körülötte a cinterem kerítése, épületek és vásárcsarnokok állottak. A városban még mindenütt látszanak a kuruc-labanc harcokban feldúlt házak romjai, üszkös tetőgerendákat, csonkán meredő épületfalakat vehetünk észre. Úgy látszik, a város még nem heverte ki teljesen a pusztításokat. Jól láthatók a Főtér öreg házai, amelyek aztán a XIX. század építkezéseinek áldozatul estek. Ezekből a régi polgárházakból már csak néhány faragott kapu és ablakkereszt maradt meg az Erdélyi Múzeum kőtárában. A látképen jól kivehetők a kolozsvári régi polgárházak jellegzetes formái, a keskeny, 2—3 ablakos házak erősen kiugró, lekontyolt oromzatos tetővel. Alsó részük tágasan nyitva állott, úgyhogy a házban lakó kalmárok itt húzhatták fel a padlásra csigával a szekéren érkezett áruikat. A Főtér körül különben egyszerű kivitelű házak vannak, amelyek sorában a régi Kolozsvárra oly jellegzetes oromzatos tetejű házakat is látni lehet. A szerényen épült házak közepette ott emelkedik a hatalmas dómtemplom.¹³

6. K o l o z s v á r város és várkastély alaprajza. Készítette: Lutsch. — Méretei: 60×45 cm; mérték: 104 mm = 150 öl. Betű-jelmagyarázat: a. A város. b. A várkastély. c. Óvár. d. A dómtemplom. e. Jezsuiták. f. Ferencesek. g. Apácák temploma. h. Reformátusok temploma. i. Evangélikus imaház. k. Unitárius imaházak. l. Főörség. m. Közép-kapu. n. Malom-kapu. o. Monostori-kapu. p. Puskaaporos torony. q. A parancsnok háza a vár-

¹³ Bierbauer Virgil: *Kolozsvári elmékedések*. Magyar Szemle 1934. 4. szám, 182—6.

kastélyban. r. Élelmiszerraktár. s. Lőporraktár. t. Kaszárnya. u. Kutak. w. Sütőház. x. Tervezett erődművek a várkastély mellett uralkodó magaslaton. y. Tervezett közlekedési folyosó a városból a várkastélyba. z. Élelmiszerraktár.

Pontos és gondos kivitelű városalaprajz, amely jól mutatja az Óvár területét és a város nevezetesebb épületeinek helyét.

7. Brassó, erdélyi szász város látképe. Készítette: Haas J. — Méretei: 66×27 cm. Szám-jelmagyarázat: 1. A várkastély. 2. Jezsuiták temploma. 3. Ferencesek temploma. 4. Evangélikusok temploma. 5. St. Martin vagy „Berg Kirche“ 6. Városháza. 7. „Burtzen Thor.“ 8. „Closter Thor.“ 9. „Walachische Thor.“ 10. A fehér torony. 11. A fekete torony. 12. Oláh előváros. 13. Óváros. 14. „Blummen Aue.“

Madártávlatból rajzolt látkép, az erődítési műveknek és templomoknak különösen szép kidolgozásával.

8. Brassó és elővárosának alaprajza. Készítette: Blössing J. felügyelő mérnök. — Méretei: 57×47 cm; mérték: 96 mm = 200 öl. Szám-jelmagyarázat: 1. A dómtemplom. 2. Jezsuita templom. 3. Ferencesek temploma. 4. Városháza. 5. Főörség. 6. „Klosterthor.“ 7. „Purzenthor.“ 8. Az oláh kapu. 9. Kovácsok bástyája. 10. Sziójgyártók bástyája. 11. Aranyművesek bástyája. 12. Borkészítők bástyája. 13. Posztókészítők bástyája. 14. Kötélverők bástyája. 15. Takácsok bástyája. 16. Késművesek tornya. 17. Cipészek tornya. 18. A kolostor utcák. 19. Az apáca utcák. 20. „Rosen Anger.“ 21. „Purzengassen.“ 22. „Johannis neu Gassen.“ 23. „Spitale neu Gassen.“ 24. „Wehr Gassen.“ 25. „Schwarze Gassen.“ 26. „Niedere Burg Gassen.“ 27. „Mittelste Burg Gassen.“ 28. „Obere Burg Gassen.“ 29. „Der Hohen Boden.“ 30. Halpiac. 31. „Das Stinckende Gassel.“ 32. Marhavásártér. 33. Hússzékek. 34. „Obere neu Gassen.“ 35. Az oláhok utcája. 36. „Catherinen Hoff.“ 37. „Das enge Gassel.“ 38. „Das Kirchen Gassel.“ 39. A fürdő épület. 40. Temető. 41. Lővásártér. 42. A várkastély. 43. Fehér torony. 44. Fekete torony. 45. Sírbolt. 46. Cínterem. 47. Oláh előváros. 48. Óváros. 49. „Die Blumen Au.“ 50. Daráló malom. 51. Papírmalom. 52. Oláh templom. 53. Hegyi templom.

Részletes helyrajzi felírásokat tartalmazó, gondos várostérkép, amelyen jól kivehetők az erődítési művek falai és bástyái. Különösen értékes az elővárosok betelepítését tartalmazó része.

9. Segesvár, erdélyi szász város és várkastély látképe. Készítette: Haas J. I. — Méretei: 69×27 cm. Szám-jelmagyarázat: 1. „Nicolsberg“. 2. Szent Miklós templom. 3. Plebánia templom. 4. Apácák temploma. 5. Ferencesek. 6. Kórháztemplom. 7. Városháza. 8. Evangélikus iskola. 9. Főhadiszállás. — A félperspektívás ábrázolás igen jól kidomborítja a város szép fekvését. Az építkezések szász jellegűek. Figyelemreméltó a várhegy beépítése.

10. Segesvár városképe. Készítette: Lindemann pikőr-mérnök. — Méretei: 55×51 cm; mérték: 117 mm = 180 öl. Betű-jelmagyarázat: A) A vár. B) Alsóváros. C) „Der Siechhoff.“ D) Az evangélikus nagytemplom. E) Evangélikus plébániatemplom. F) Ferences atyák temploma. G) Az apácák volt temploma H) Kápolnák. I) Kórháztemplom. J) „Siech Hoff's Kirche.“ L) A nagy kapu. M) „Die Burzen- oder das Klei-

Thor.“ N) Malom-kapu. O) Fehértemplom-kapu. P) „Schaass Thor.“ Q) „Hill Thor.“ R. Kis kapu. S) „Der Hennerberg.“ T) Régi beomlott falak. V) Polgári temető. X) Katonai temető.

A város és a várhegy erődítmény-övezetének gondosan készült alaprajza, a városkörnyék kertjeivel és településével.

11. **Beszterce**, erdélyi szász város látképe. Készítette: Haas J. I. — Méretei: 59×28 cm. Szám-jelmagyarázat: 1. Evangélikus templom. 2. Piarista templom. 3. Minoriták. 4. Dominikánus kolostor romjai. 5. Városháza. 6. Magyar-kapu. 7. „Spittel Thor.“ 8. „Holtz Thor.“ 9. „Grotten Thürl.“ 10. „Fleischer Thürl.“

Félperspektívás ábrázolás szintén jellegzetes szász építkezéssel és jól kivethető templomokkal.

12. **Beszterce** erdélyi szász város alaprajza. Készítette: Lutsch — Méretei: 50×54 cm; mérték: 153 mm = 150 öl. Betű-jelmagyarázat: a. Evangélikus templom. b. Piaristák. c. Minoriták. d. Dominikánus kolostor romjai. e. Hajdani apácateplom. f. Városháza. g. Főörség. h. A katonai parancsnok háza. i. Irtott táborvéd. k. „Holtz Thor.“ m. „Spittel Thor.“ n. „Fleischer Thürel.“ o. „Krothen Thürel.“ p. Két feltöltött rondella. q. Boltozatos bástya. r. Kis vizesárok a várárokban. s. Temető.

Gondos, szépen kidolgozott városalaprajz, a városfalak és a várkörüli vizesárok helyének megörökítésével.

13. **Medgyes**, a legősbib erdélyi szász város látképe. Készítette: Blössing I. vezető mérnök. — Méretei: 41×22 cm. Szám-jelmagyarázat: 1. Evangélikus templom. 2. Ferencesek temploma. 3. „Farkasch Thor.“ 4. „Czekesch Thor.“ 5. „Stein Thor.“ 6. Nagyöküllő folyó. 7. Szabók bástyája. 8. Csizmadiák tornya. 9. Timárok tornya. 10. Bognárok bástyája és tornya. 11. Posztókészítők tornya.

Igen szépen kidolgozott városlátkép.

14. **Medgyes** város alaprajza. — Méretei: 37×54 cm. Szám-jelmagyarázat: 1. Dómtemplom. 2. Ferences kolostor. 3. „Farkasch Gassen.“ 4. „Kletten Gassen.“ 5. „Koth Gassen.“ 6. „Greben Gassen.“ 7. „Baader Gassen.“ 8. „Stein Gassen.“ 9. „Lang Gassen.“ 10. „Neu Gassen.“ 11. „Ober Cseckes.“ 12. „Nieder Cseckes.“ 13. „Schmid Gassen.“ 14. „Farkasch Thor.“ 15. „Cseckes Thor.“ 16. „Stein Thor.“ 17. „Baader Thürel.“ 18. „Loth Gassen Thürel.“ 19. Schmidt Thürel.“ 20. „Eissen Thürel.“ 21. Szabók bástyája. 22. Posztócsok tornya. 23. Fésüsök bástyája. 24. Aranyművesek tornya. 25. Késművesek tornya. 26. Bognárok tornya. 27. Cipészek bástyája. 28. Könyvkötők bástyája. 29. Lakatosok bástyája. 30. Sekrestyés bástya. 31. Új bástya.

Városalaprajz a nevezetesebb épületek és erődítési művek feltüntetésével.

15. **Szászsebes**, erdélyi szász város látképe. Készítette: Haas J. I. — Méretei: 58×27 cm. Szám-jelmagyarázat: 1. Evangélikus templom. 2. Ferencesek temploma. 3. Oláhok temploma. 4. Városháza. 5. A felső kapu. 6. Temető.

Értékes városlátkép; jól láthatók rajta a városfalak és a templom.

16. **Marosvásárhely**, magyar város és vár látképe. Készítette: Haas I. J. — Méretei: 57×23 cm. Szám-jelmagyarázat: 1. A várkastély.

2. Református templom. 3. Katolikus kápolna. 4. Reformátusok kollégiuma. 5. Városháza. 6. Temetőkert.

A városnak és környékének jó áttekintését nyújtó látképe, melyből kivehető, hogy akkor még nagyon szerény igényű hely volt. A várkastély részletei is jól láthatók.

17. Székelyudvarhely, erdélyi magyar vásárhely látképe. Készítette: Haas J. I. — Méretei: 54×27 cm. Szám-jelmagyarázat: 1. A régi várkastély. 2. Jezsuiták temploma. 3. Franciskánusok. 4. Református templom. 5. Városháza.

A mezőváros igen érdekes felperspektívás látképe. Erődítése nincsen, csak a régi várkastély-romok láthatók.

18. Fogaras. A várkastély alaprajza, a köréje újonnan tervezett alacsony fallal. — Méretei: 49×40 cm, két részből áll, az egyik rész mértéke 86 mm = 100 öl, a másik (keresztmetszet): 268 mm = 70 öl. Feliratok nélkül.

A várkastély alaprajza és további kiépítésének terve, keresztmetszettel.

19. Szamosújvár, várkastély és örmény város látképe. Készítette: Haas J. I. — Méretei: 43×26 cm. Szám-jelmagyarázat: 1. A várkastély. 2. Várkastély kápolna. 3. Örményváros. 4. Szentháromság templom. 5. Mária templom. 6. Szent keresztől elnevezett templom. 7. Szamos folyó.

A templomok, a település és a várkastély igen jó helyrajza.

20. Szamosújvár, a várkastély alaprajza és a kastély külön látképe. Felirat nélkül. — Méretei: 43×26 cm, mérték: 118 mm = 50 öl. Gondos alaprajz, a várkastély részleteit is feltüntető látképével.

21. Csíkszereda, a Csíokban fekvő várkastély alaprajza, amint az 1735-ben a körülötte fekvő helyzettel látható volt. — Méretei: 42×37 cm. Mérték: 98 cm = 60 öl. Betű-jelmagyarázat: A. A belső várkastély. B. A külső erődítési övezet. C. Palissáddal fedett út. D. Parancsnoki lakás. E. Élelmiszer- és sütőház. F. Kaszárnya. G. Új lőporos torony. H. Lovassági kaszárnya és istálló. I. A parancsnok kertje. K. Sörfőzőház. A külső erődítési övezet vörös vonallal jelölt része az újonnan falazott eszkárpe.

Gondos alaprajz a várkastély részletes látképével.

22. A Radnai-szoros látképe, Besztercétől 8 órányi járásra fekvő, lóval járható út, amelyen át 1717-ben a tatárok betörték Erdélybe. Készítette: Haas J. I. — Méretei: 48×25 cm. Szám-jelmagyarázat: 1—4.

A szoros látképe, előtérben a katonai felmérést végző mérnökök munkájának megörökítésével.

23. A Radnai-szoros térképe, amely Moldovába vezető szoros, illetőleg gyalogút. Készítette: Lutsch S. — Méretei: 45×26 cm; mérték: 140 mm = 4000 öl. Betű-jelmagyarázattal: a—f-ig, és jelmagyarázattal. Feltünteteti az ércbányák helyeit is.

24. A Borgói-szoros látképe. Moldovába vezető, lóval járható út. Készítette: Haas J. I. — Méretei: 50×27 cm. Szám-jelmagyarázat: 1—4-ig. A szoros látképe a katonai berendezések feltüntetésével.

25. A Borgói-szoros helyzetének térképe, amely szoroson át lóval járható út vezet Erdélyből Moldovába. Készítette: Lutsch. — Méretei:

28×42 cm, mérték: 140 mm = 1 német mérföld. Jelmagyarázattal és megjegyzésekkel.

26. A Gyimesi-szoros látképe, amely Erdélyből Moldovába vezet. Készítette: Haas J. I. — Méretei: 45×26 cm. Szám-jelmagyarázattal: 1—6-ig.

27. A Gyimesi-szoros helyzetrajza, ahol Erdélyből Moldovába egy útvonal vezet. Készítette: Lutsch. — Méretei: 49×33 cm. Betű-jelmagyarázat: a—e-ig.

28. Berecki (Ojtozi) szoros helyzetrajza, amelyen át Erdélyből Moldovába lehet kocsizni. — Méretei: 39×29 cm. Mérték: 43 mm = 2000 öi. Magyarázat nélkül.

29. A Bodza-szoros látképe, melyen át török Oláhországba útvonal vezet. Készítette: Haas. Méretei: 41×26 cm. Szám-jelmagyarázattal: 1—4-ig.

30. A Bodza-szoros helyzetrajza, ezen át Erdélyből török Oláhországban lehet kocsizni. — Méretei: 40×29 cm; mérték: 43 mm = 2000 öl. Magyarázat nélkül.

31. Tömösi-szoros látképe. Brassótól két órányira fekszik, török Oláhországba vezető lovagló-út. Készítette: Haas J. I. — Méretei: 45×26 cm. Szám-jelmagyarázattal: 1—4-ig.

32. A Tömösi-szoros helyzetrajza, ezen át lóval lehet közlekedni. — Méretei: 39×29 cm, mérték: 43 mm = 2000 öl. Magyarázat nélkül.

33. A Törösvári-szoros térképe, ezen kocsival lehet átjutni Erdélyből török Oláhországba. — Méretei: 41×29 cm, mérték: 43 mm = 2000 öl. Magyarázat nélkül.

34. A Vöröstoronyi-szoros térképe, vagy másképpen Károlyi-út, amelyiken Erdélyből kocsival lehet átmenni osztrák Oláhországba. — Méretei: 29×39 cm, mérték: 45 mm = 3000 öl.

35. Oláh-, vagy másképpen: Románzsil látképe. Ez egy völgy az Erdélyben fekvő hátszegi körletben, ahol a Vulkán hegyen át az osztrák császári Oláhországba lehet átlovagolni. Készítette: Haas J. I. — Méretei: 50×26 cm. Magyarzáttal: A Zsil folyó két részre oszlik: Magyar- és Oláh-Zsilre. Mindkét oldalon magas hegyekkel van körülvéve, ahol a hátszegi körlet nemesei és parasztjai marháikat és lovaikat, ökreiket, teheneiket, juhaikat és kecskéiket télen-nyáron tartják, és pedig nyáron fenn a hegyekben, télen azonban a szállásokban, amelyekből a két Zsil-völgyében több mint 2000 van.

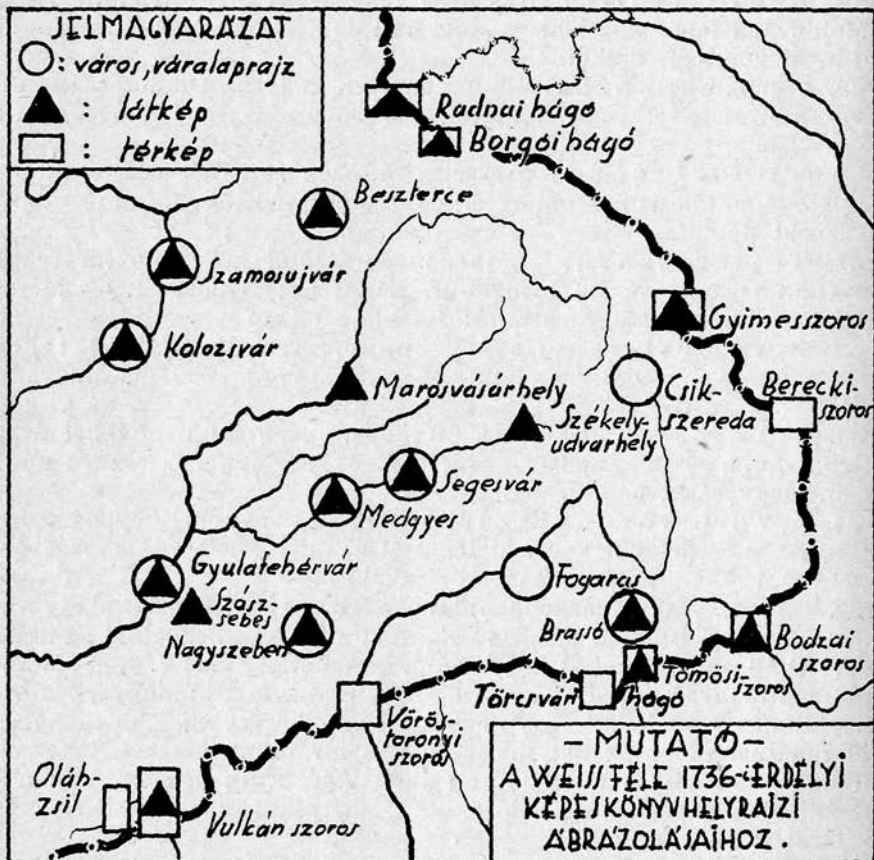
36. A Vulkán-szoros térképe, itt vezet át az út Erdélyből Oláhországba, Hátszegről a hegyeken át Tergusilba. — Méretei: 23×43 cm, mérték: 47 mm = 1 mértföld. Melléktérképe: A Zsil folyó, amelyik Erdélyből a hegyek között Oláhországba folyik. Alatta a Bomboesti kifolyásának látképével. Az egyik 15×35 cm, a másik 15×8 cm méretű.

37. Az Oláhzsil melletti hegy helyzetének tervrajza; ez a hegy 1718-ban kigyulladt. Hozzá rövid leírás. Készítette: Lutsch. — Méretei: 19×24 cm. Magyarzáttal.

A térkép feltünteti és magyaráztaiban leírja azt a helyet, ahol az 1718. évi igen száraz nyáron a hegy magától meggyulladt és 3 éven át

égett. Az égés helyének környékén levő mészből égetett mész lett, amelyet a lakosok felhasználtak. A hely leírása után a meggyulladt hely rétegeinek érdekes geológiai leírása következik. Végül leírja, hogy 1735-ben mit láttak ott saját szemükkel.

38. Senoga Sacka hegy részletének térképe, Erdélyben, a hátszegi körletben, a Zsil mellett. Készítette: Haas J. Ignác. — Méretei: 40×25 cm. Az előbbi térképen feltüntetett hely, az égő földrétegek látképével.

A tusrajzzal, vízfestéssel készült ábrázolások megállapítható készítői tehát a következők: Blössing (2 drb.), Haas János Ignác (17 drb.), Lindemann (2 drb.) és Lutsch István (7 drb.), ismeretlen a szerzője 10 rajznak. Általában meglehetősen egyforma modorban dolgoztak, úgy, hogy a képek és térképek egységes szerző benyomását keltik. Az egész munka kezdeményezője, tervezője és vezetője maga Weiss alezredes volt, aki az egyes képeket összegyűjtötte és neve alatt összefoglalta (Zusammengetragen von Johann Conrad Weiss). Mivel Weiss elsősorban mint térképező

mérnök működött, feltehető, hogy a kódex szerző neve nélküli térképeit ő készítette.

A térképek és városalaprakzok pontos felmérés eredményei; a polgári térképezés és mérnöki munka akkori állásához képest kiváló gonddal készültek. Egyik kép feltünteti a felmérés módját is a használt eszközök bemutatásával.

A térképek pontos víz- és úthálózatot adnak. A hegyrajzot a készítési kor kartográfiai fejlettségének megfelelően primitív módon, vákondtúrás-szerűen ábrázolja, de egyes térképeken már lendületes pillacsíkokat használ és árnyékolja a hegyformákat, s ezáltal jobban sikerül a domborzat érzékeltetése. Különösen jelentős az egyik térkép hegyábrázolása, amelyiken korát megelőzve, rovátkolással való domborzatábrázolás kísérletével találkozunk. A vegetációt minden esetben feltünteti, jelölve az erdőt, a mocsaras és gazdasági művelésre alkalmas területeket. Igen fontos eleme az ábrázolásnak a település. Nagyobb helyiségeket — amennyiben a térkép mértéke megengedi — alaprajzban igyekszik feltüntetni, kisebbeket homlokrajzos templomjellel, körrel (ha templomos a hely, kereszt van a karikán) és minden esetben piros színnel is. Helyrajzi elnevezéseket megörökítő felírásai gazdagok, sok dülő, határrész, hegyvölgy-patak elnevezése van rajta feltüntetve. Feljegyzi még a bányahelyeket (ércek előjövételét) és az ásványvizek előfordulását is.

A térképek készítői általában nem sokat törődtek a pontos északi orientációval, hanem tetszőleges irány szerint állították be térképeiket. Némelyik lapon irány-rózsa tünteti fel a helyes tájékozódást. Azért is értékesek a kódex térképei, mert tájékoztatnak bennünket az első nagy katonai térképezés (ú. n. II. József korabeli felvételek) előtti katonai térképezés állásáról, a még ki nem alakult hegységábrázolásról, az úthálózat fajainak szerény igényű megkülönböztetéséről.

A városalaprakzok igen értékes részei a reánk maradt gyűjteménynek. Különösen azokon a helyeken fontosak, ahol az első reánk maradt térképet jelentik, de mindenképpen értékes láncszemei másból is az illető hely városalaprakza fejlődéstörténetének. Kár, hogy az utcahálózat tal kapcsolatban nem őrizte meg a régi utcaneveket is. E tekintetben még legtöbbet nyújt Brassó és Medgyes várostérképe. A templomok, nevezetesebb épületek alaprajza különösen szépen kidolgozott; ez a felvevő tisztek pontos és lelkiismeretes munkáját mutatja. A fallal kerített helyiségek várfalának és bástyáinak alaprajza, ahol azóta már beépült a városrész, az erődítési övezettel együtt kinyomozható.

A látképes ábrázolások — különösen a városoké — alapos megfigyelésről és természetű rajzolásról tanuskodnak, úgy hogy valószínűleg koruk fényképfelvételeit pótolják. A rajzoló az előteret jelenetekkel ügyesen benépesítette, s ezzel az ábrázolásnak távlatosan ható mélységet adott. A városok épülettömbjének lerajzolása hol homlokrajzban történt, amikor is csak az első épületsor, esetleg a várfal figyelhető meg, a templom és a magasabb épületek kiállanak a háztengerből, hol pedig a magaslatról figyelhetette meg a várost és hegyesszögű madártávlatból rajzolt; így az épületeknek és utcáknak mélységi tagoltságát is érzékeltetni tudta. Az ilyen madártávlatból készült ábrázolásokon néhol még a

belső utca-hálózatra és terekre is betekintheünk. Amennyire a rajz kicsinyítése megengedi, a templomoknak és épületeknek részletei is megkülönböztethetők. Hogy ez mit jelent építészettörténeti szempontból, azt hiszem, külön nem kell részleteznünk. Különösen kiemeljük a templomtornyok hűséges ábrázolását, a templom és épületrészletek pontos visszaadását, ami által művészettörténeti kérdések megoldását is megkísérelhetjük, mert a későbbi átalakítások itt alapos változásokat eredményeztek.

A l á j k é p e k a tájban ábrázolt jelenetekkel és az előtérbe hozott alakokkal igen élénk, mozgalmas benyomást keltenek. Az akkori élet sok érdekes mozzanatát örökítették meg ilyen módon; így például a pásztorodást, máshol a halászatot, a szénagyűjtést, a fonást, malmokat, stb. Az út pontos ábrázolása az úttal kapcsolatos forgalom, a kocsiforgalom, lovaskaravánok, gyalogos közlekedés módja, stb. gondos megfigyeléséről tanuskodik. A tájat és utakat benépesítő alakokon megfigyelhetjük a népviseletet, a nemesek, katonák és közemberek ruházatát.

A h a t á r t é r k é p e k e n és szorosok, hágók látképein a katonai háttárszolgálatot látjuk magunk előtt. A szorosokban az utat katonai kordónok, földhányás-erődítmények, fatorlaszok zárják el. Az átjáróhelyeken sorompó, őrház, vám (gulaszerű fa- és kőépületek ezek), a járványok behurcolásának megakadályozására pedig vesztgázarakat rendeztek be, ahol az utasokat megfigyelésnek vetették alá. Némely helyen régi erődítmények, őrtornyok, falmaradványok előfordulnak, emlékköveiken még azok feliratát is megfigyelhetjük.

A legérdekesebb a Hátszeg körzetben, az Oláh-Zsil mellett, a Vulkan szorosnál megfigyelt természeti jelenség feljegyzése. A valószínűleg bitumennel átitatott földréteg kigyulladt és nagy feltűnést keltve, 3 évig égett. A térkép pontos ábrázolása és a látkép megjelölése alapján ma se lenne nehéz feladat megkeresni és megvizsgálni a természeti tünemény helyét.

Látjuk tehát, hogy a gyűjtemény ezen része is igen értékes adatokat tartalmaz Erdély helytörténetéhez. A 200 évnél idősebb ábrázolások olyan korból örökítették meg a helyzetet, amikor még nem történt meg városainknak és tájainknak az a nagyfokú átalakulása, amely a XVIII. század vége felé és a XIX. század folyamán fokozódva, olyan lényeges változást idézett elő.

Erdély városainak és várainak ez az itt ismertetett képeskönyve természetesen csak azokat a helyeket tartalmazza, amelyek katonai szempontból fontosak voltak vagy szerepet játszottak. Míg az ilyen helyeket egész sorozat képes-térképes ábrázolás örökítette meg, addig a tisztára polgári jelentőségű városokról ritkábban maradtak fenn ábrázolásaink, mert ezek a helyek a katonákat nem érdekelték. A katonai mérnökök akkor már meglehetősen pontosan dolgoztak, és így kéziratos munkáinknak az az előnye van a metszetekben, sokszorosítottan megmaradt városábrázolások felett, hogy míg a hadimérnökök a geometriai ábrázolás szigorú szabályai szerint dolgoztak és így műveiknek nagyobb történeti forrásértéke van, addig a metszetek készítői, mint művészek, nagyobb ábrázolási szabadságot engedtek meg maguknak és egymástól vigan másolgattak, önkényesen változtattak. Ezzel egyrészt festőibb hatást értek el,

1. Nagyszeben látképe

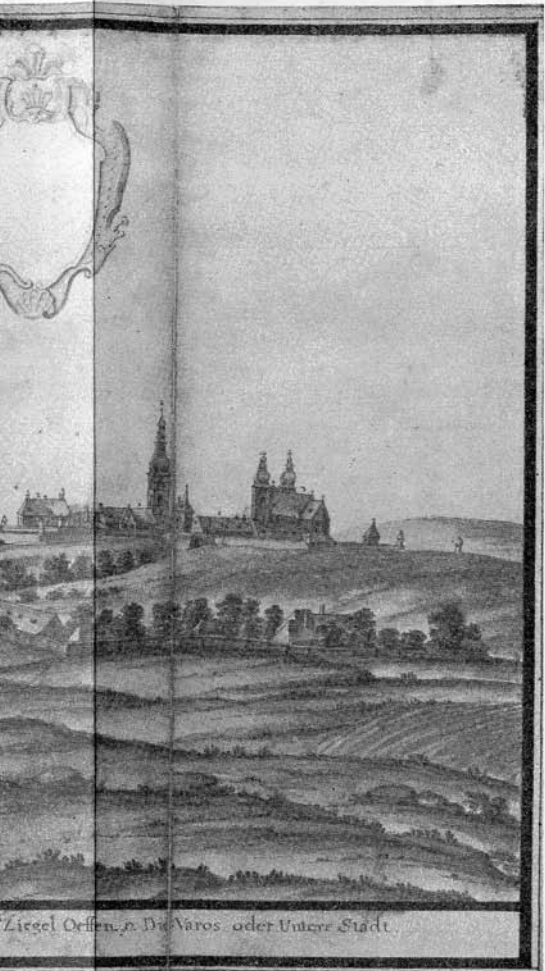

2. Nagyszeben és várának alaprajza

3. Gyulafehérvár látképe

Ziegel Offen. n. Die Varos oder Untere Stadt.

PROSPECT VON
CLAUSENBURG
ANNO 1734.

Nr. 1 Das Schloß. 2 Der Domb. 3 Die Schuler. 4 Die Franciscaner. 5 Die Schulen. 6 Evangelisches Bethhaus. 7 Die
Thor. 8 Das Monestor thor oder Münster thor. 9 Begräbnisse. 10 Ar.

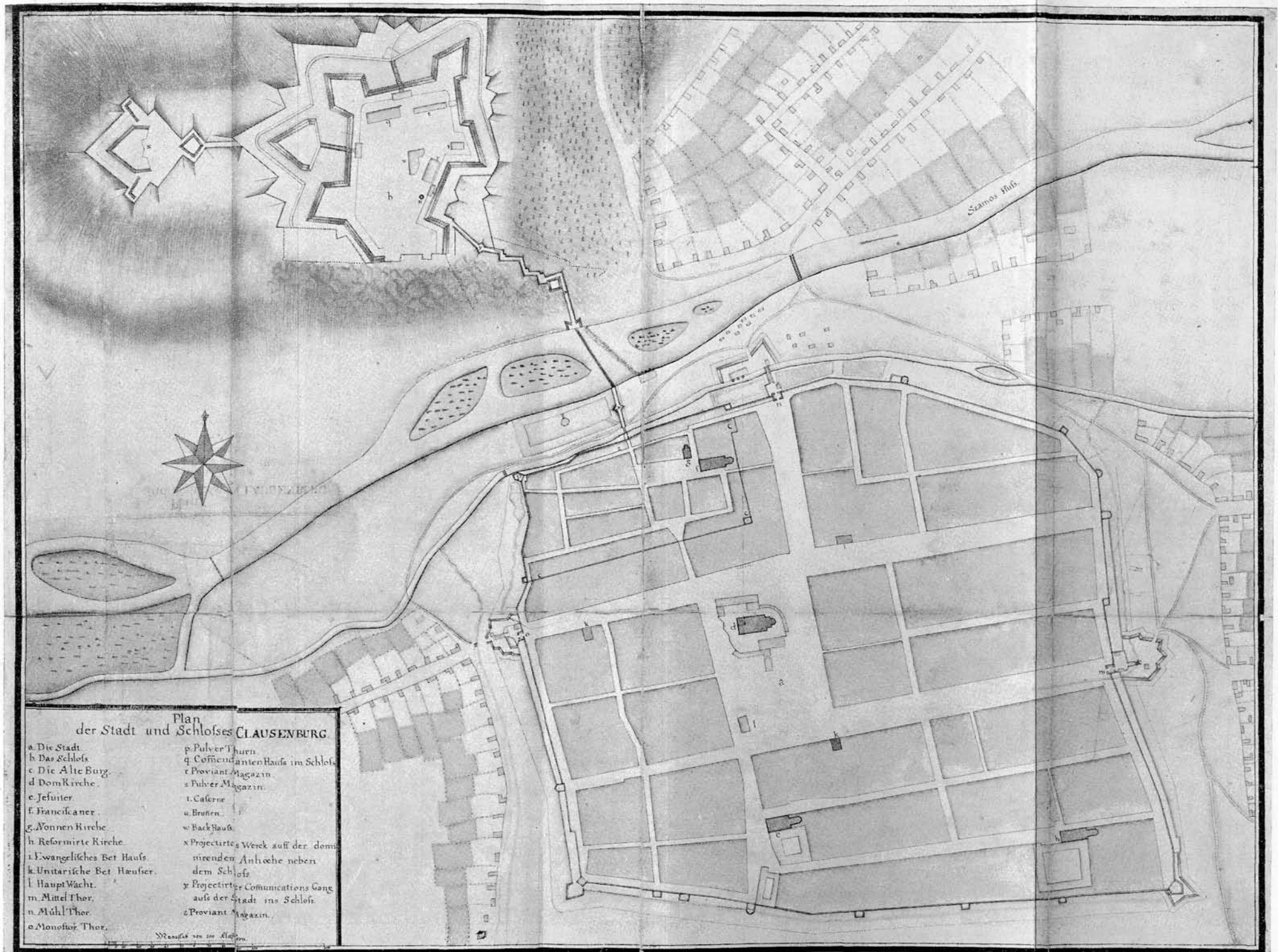
5. Kolozsvár látképe

MUSEUM
K. K. OESTERREICH.

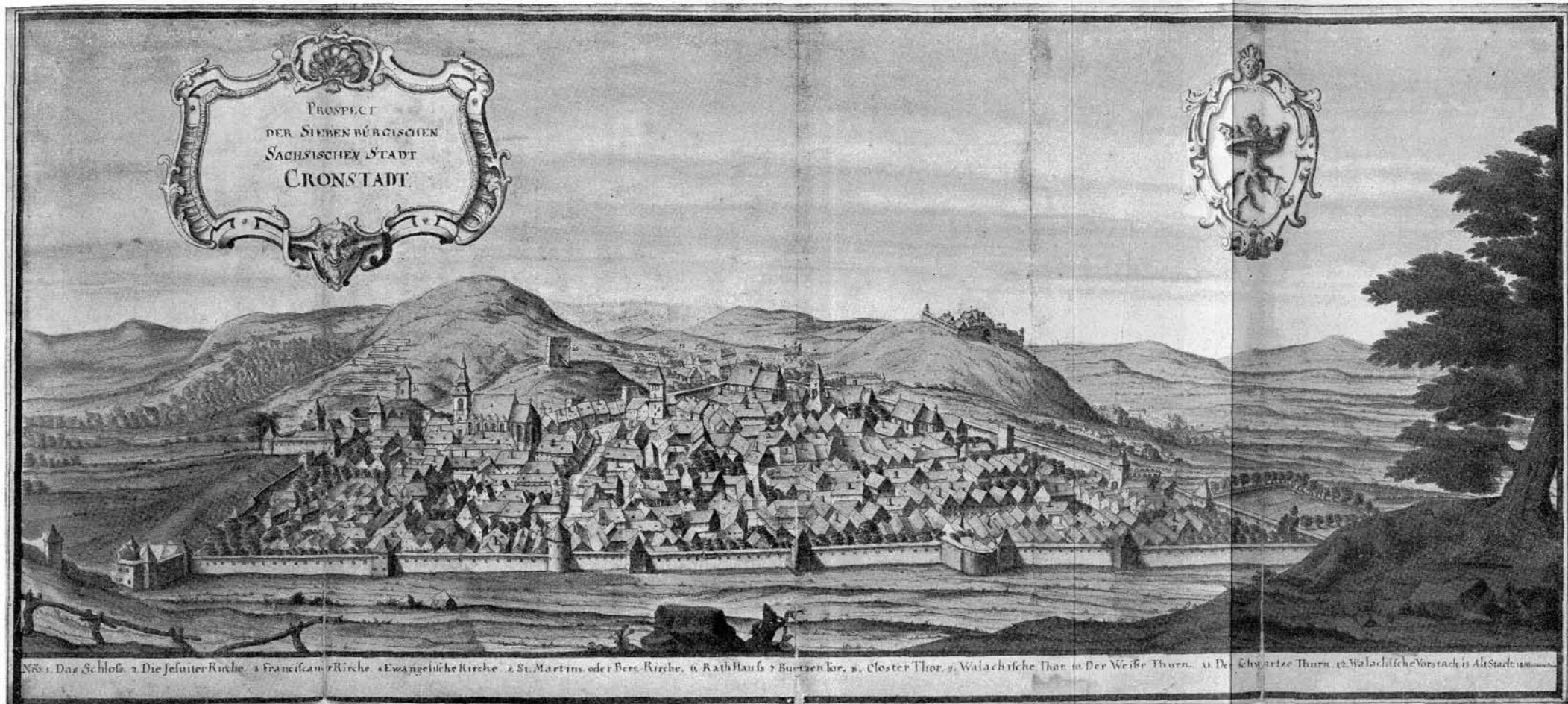

vinische Kirch. 8 Calvinisches Collegium. 9 Das Mittel Thor. 10 Das Mühl-
sche Bethhäusser ~

6. Kolozsvár és a kolozsvári Fellegvár alaprajza

7. Brassó látképe

ERKLÄRUNG DER ZIFFERN IN DEM GRUNDRISS VON CRONSTATT

1 Die Dom Kirche	21 Pfirzen Gassen	37 das enge Gäßel
2 Schützer Kirche	22 Johannis neue Gassen	38 das Kircnen en Gäßel
3 Franciskaner Kirche	23 Sitals neue Gassen	39 die Baadküche
4 Das Rathhaus	24 Wehr Gäßel	40 der Kirchhoff
5 Die Hauptwacht	25 Schwarze Gassen	41 der Postmarkt
6 Das Kloster thor	26 niedere Burg Gassen	42 das Schieß
7 Kirchen thor	27 Mittelfte Burg Gassen	43 der weisse thürm
8 Wallachisches thor	28 Obere Burg Gassen	44 der schwarze thürm
9 Schmid Bastion	29 Die hohen Boden	45 die Gräfte
10 Riemer Bastion	30 Fischmucke	47 Wallachische Hofstat
11 Goldschmid Bastion	31 Das Stinckende Gäßel	48 die alte Stadt
12 Güterer Bastion	32 Kuhle Markt	49 die Blumen au
13 Fächmacher Bastion	33 Fleisch Bäncke	50 Grätz Mullen
14 Söster Bastion	34 Obere neue Gassen	51 Popper Mullen
15 Weber Bastion	35 Wallachische Gasse	52 die Wallachische Kirche
16 Messerschmid thürm	36 Catharinen Hoff	53 Die Berg Kirche
17 Schützer thürm		
18 Die Kloster Gassen		
19 Die Nonnen Gassen		
20 Rosen Anger		

8. Brassó alaprajza

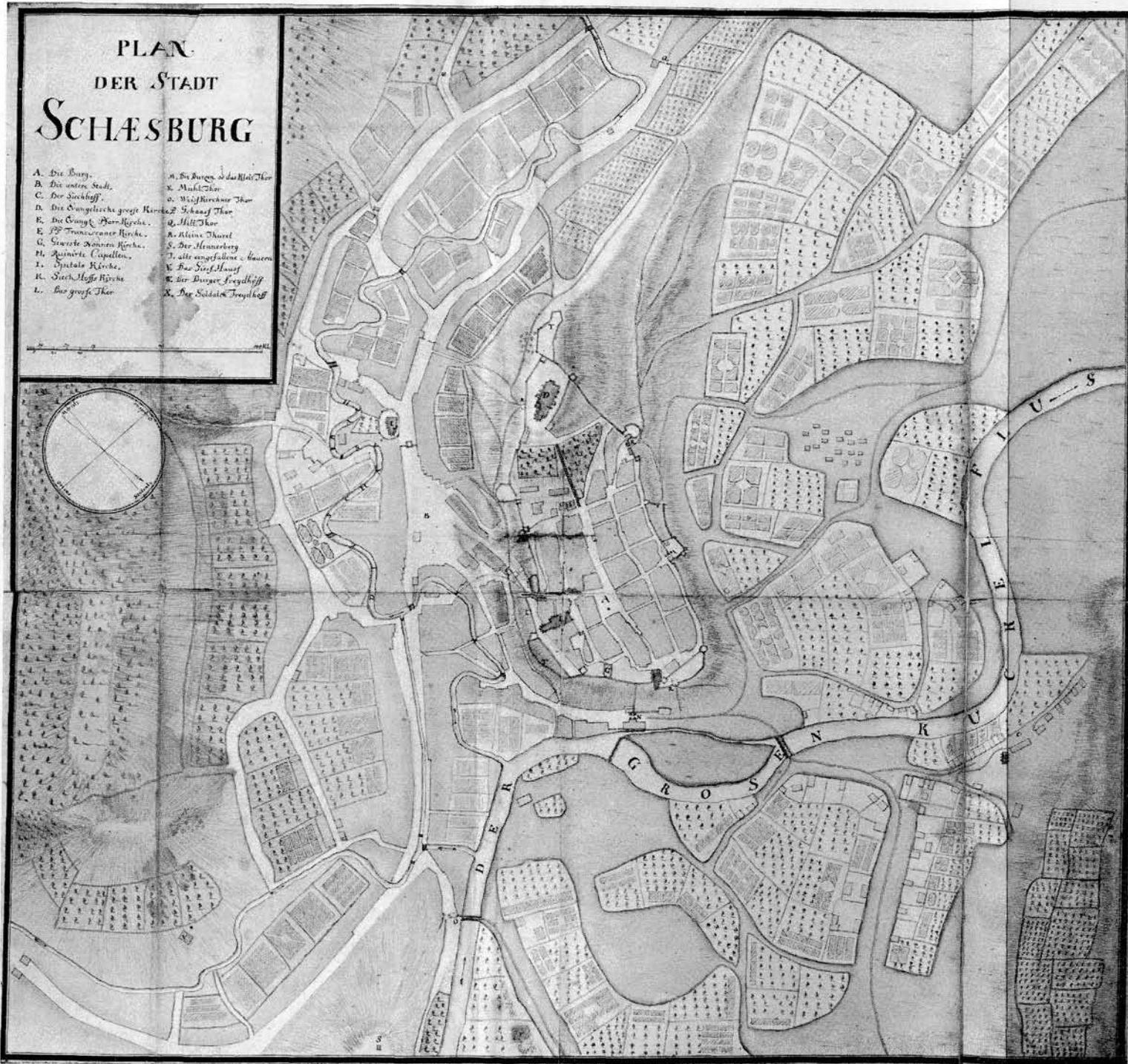

9. Segesvár látképe

PLAN
DER STADT
SCHLESBURG

A. Die Burg.	A. Die Burg, so das Meist Thor
B. Die untere Stadt.	X. Markt Thor
C. Der Fischhoff.	O. Weiß Kirchens Thor
D. Die Evangelische große Kirche.	Z. Schaaf Thor
E. Die Gungelische große Kirche.	U. Mill Thor
F. St. Franciscanus Kirche.	R. Kleine Thorsel
G. Sankte Dominici Kirche.	S. Der Hennerberg
H. Quinze Capellen.	T. Die angefallene Hauere
I. Spitals Kirche.	V. Der Fisch Hof
K. Sankt Margarethe Kirche.	W. Der Burger Fischhoff
L. Das große Thor	X. Der Soldaten Fischhoff

10. Segesvár alaprajza

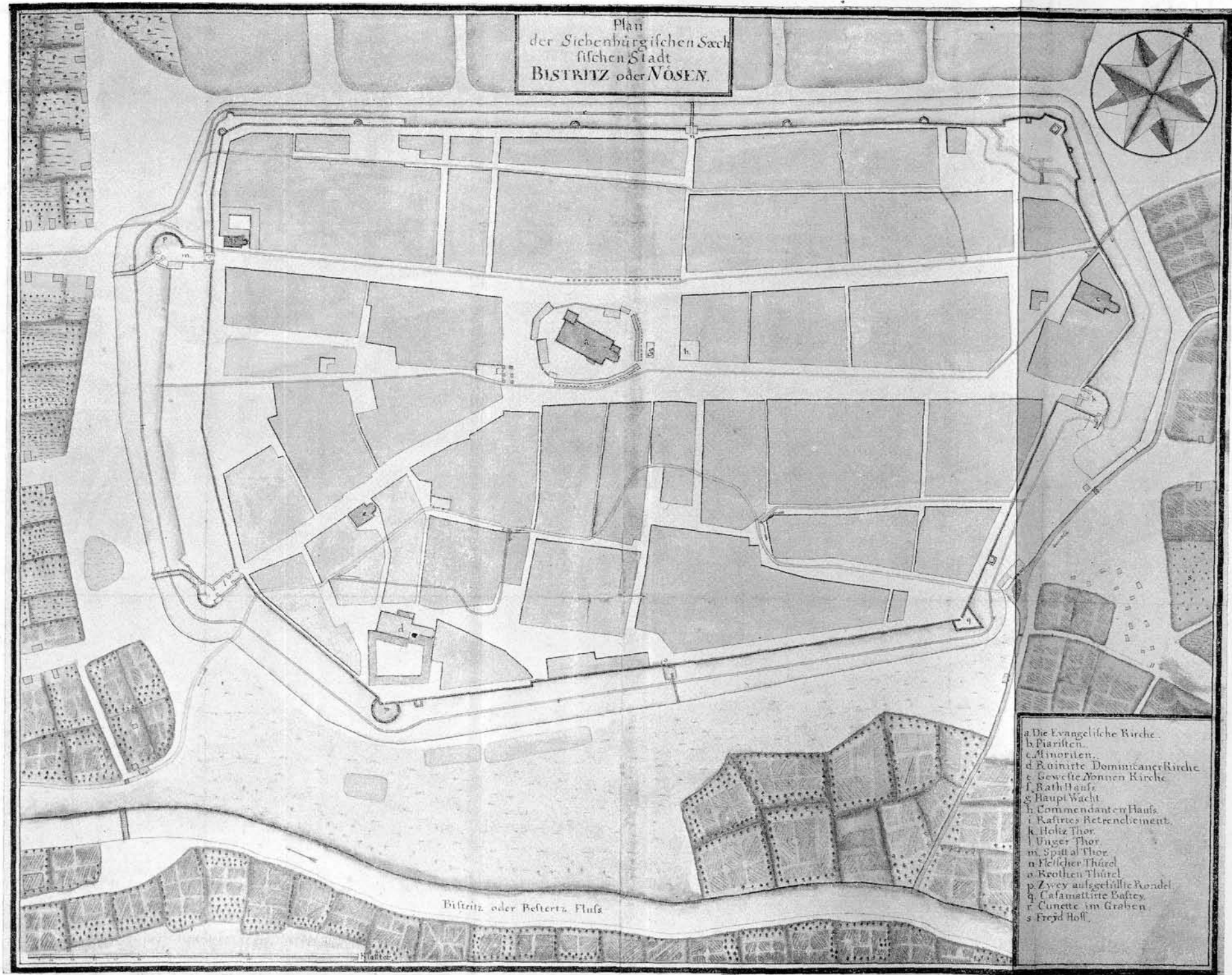
PROSPECT
DER STEBENBÜRGISCHEN
SACHSISCHEN STADT
BISTRITZ

1. Die Evangelische Kirche. 2. Die Pfarristen. 3. Die Minoriten. 4. Ruinirtes Dominicaner Kloster. 5. Das Rath Haus. 6. Unger Thor. 7. Spitel Thor. 8. Holz Thor. 9. Grotten Thürl. 10. Fleischer Thürl.

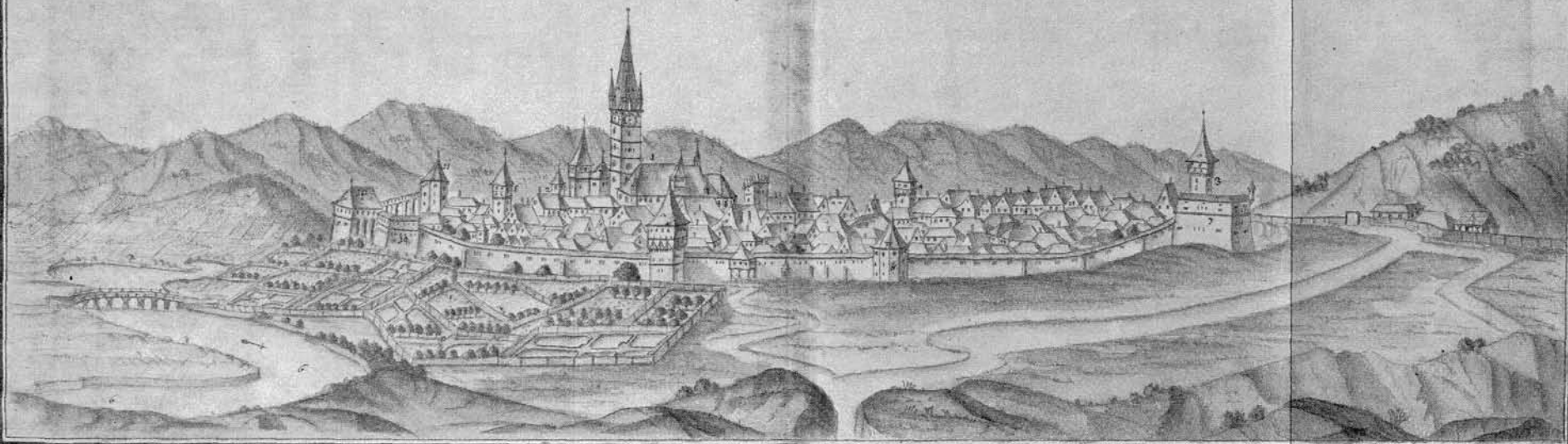
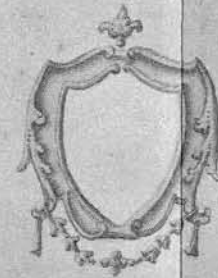
11. Beszterce látképe

12. Beszterce alaprajza

PROSPECT
 DER ÄLTESTEN SIE-
 BENBÜRGISCHEN SECHSISCHEN
 STADT MEDIASCH ODER
 MEDWISCH.

1. Evangelische Kirche. 2. Franciscaner Kirche. 3. Farkasch Thor. 4. Czekesch Thor. 5. Stein Thor. 6. Grofse Ruckel Fluss. 7. Schneider Bastey.
 8. Gussenmacher Thurn. 9. Lederer Thurn. 10. Wagner Bastey und Thurn. 11. Tuchmacher Thurn.

13. Medgyes látképe

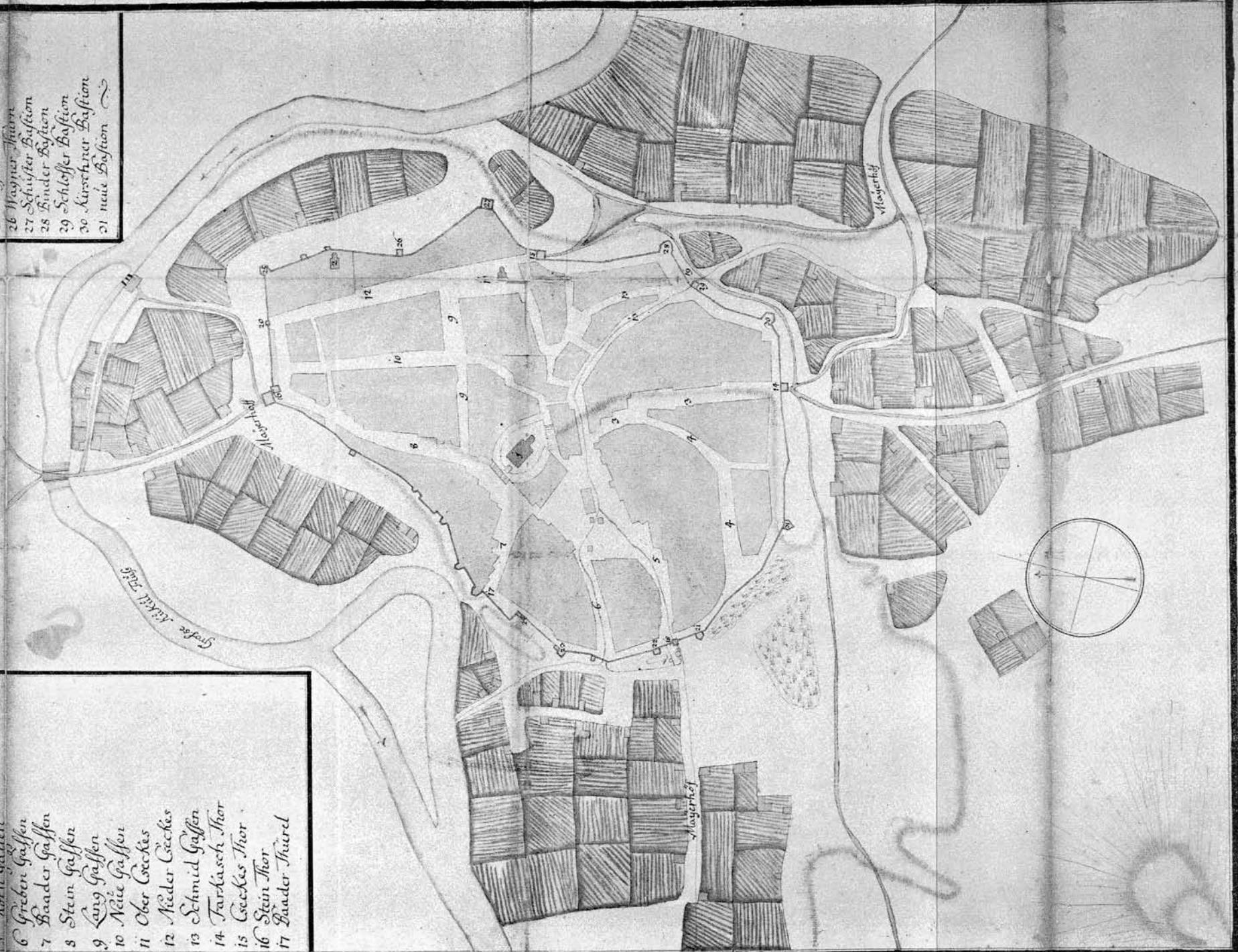

GRÜNDRIS VON MEDIES
EXPLICATION

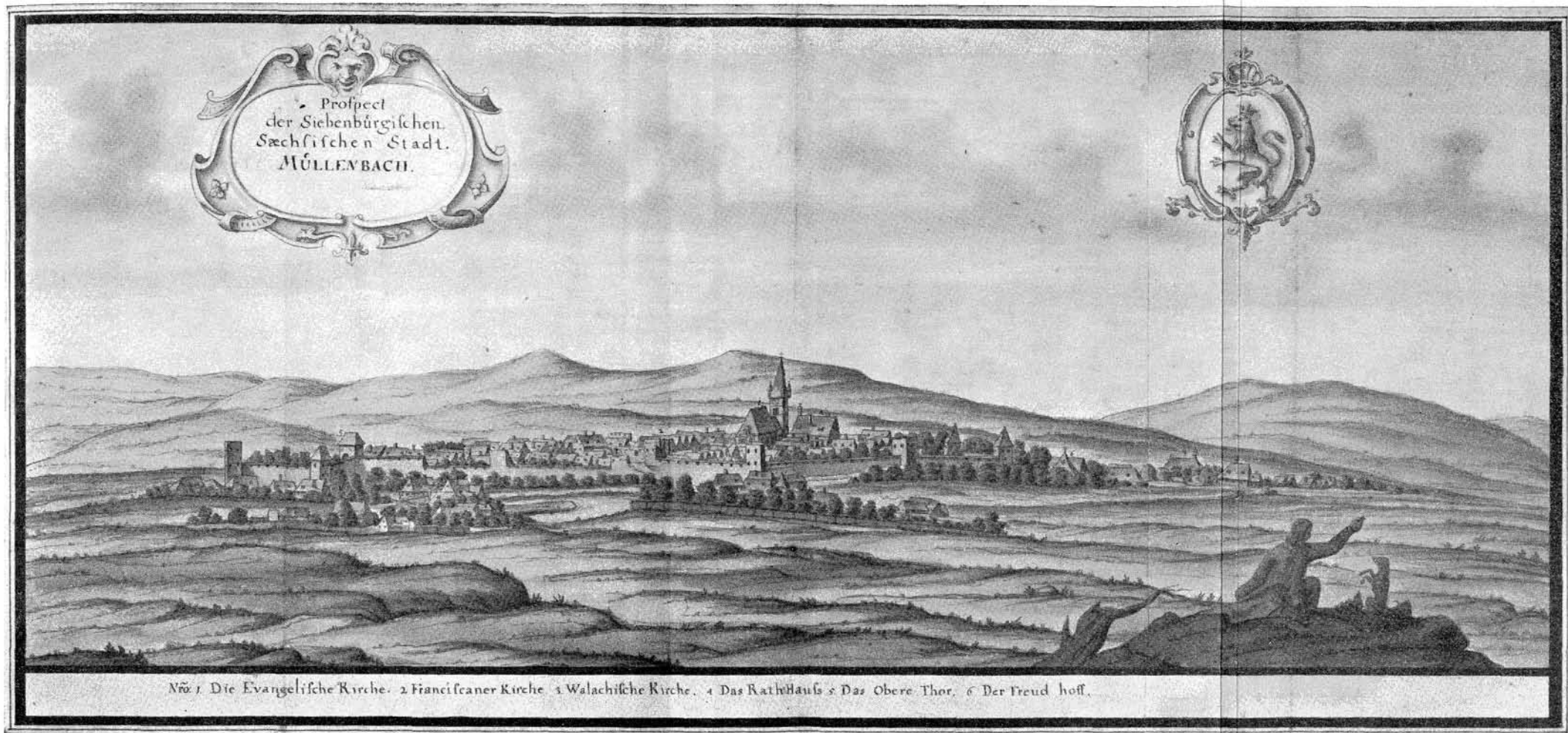
- 1 Die Dom Kirche
- 2 Das Franciscaner Kloster
- 3 Farkasch Gassen
- 4 Ketten Gassen
- 5 Koth Gassen
- 6 Greben Gassen
- 7 Baader Gassen
- 8 Stein Gassen
- 9 Lurg Gassen
- 10 Neie Gassen
- 11 Ober Coekes
- 12 Nider Coekes
- 13 Schmid Gassen
- 14 Farkasch Thor
- 15 Coekes Thor
- 16 Stein Thor
- 17 Baader Thürel

EXPLICATION

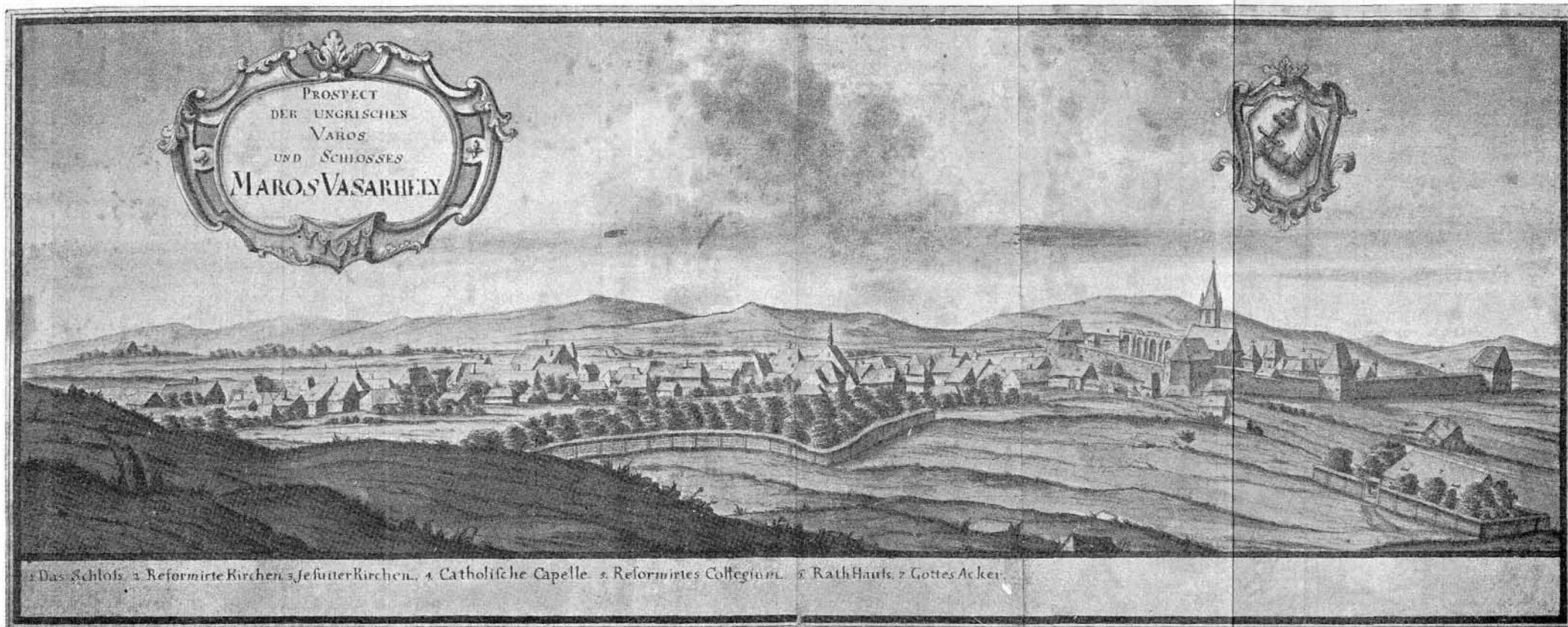
- 18 Koth Gassen Thürel
- 19 Schmidt Thürel
- 20 Eisen Thürel
- 21 Schneider Bastion
- 22 Tuchmacher Thürel
- 23 Kampelmacher Bastion
- 24 Goldschmidt Thürel
- 25 Messerschmidt Thürel
- 26 Wagner Thürel
- 27 Schuster Bastion
- 28 Binder Bastion
- 29 Schlosser Bastion
- 30 Kirchner Bastion
- 31 neue Bastion

15. Szászsebes látképe

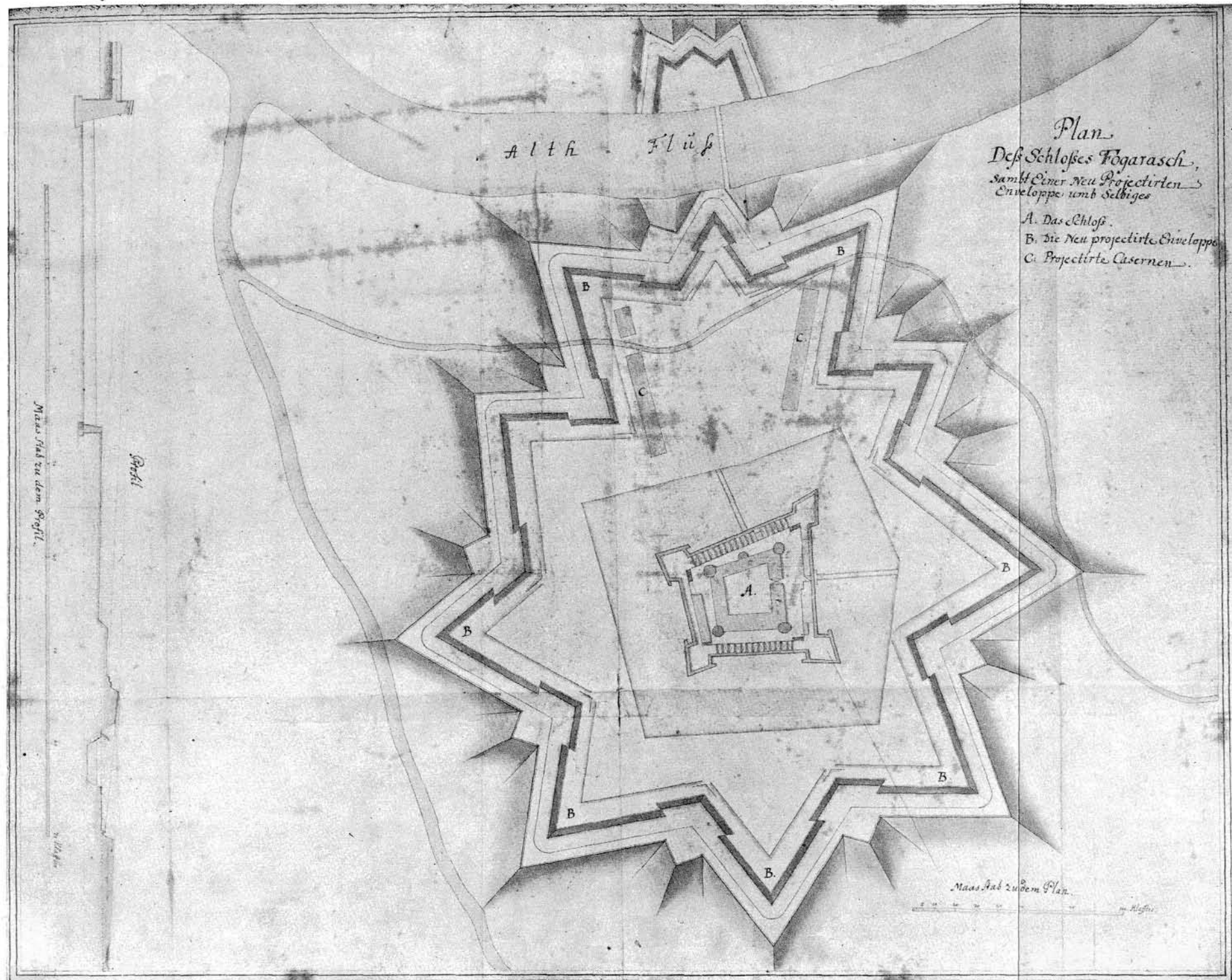

16. Marosvásárhely látképe

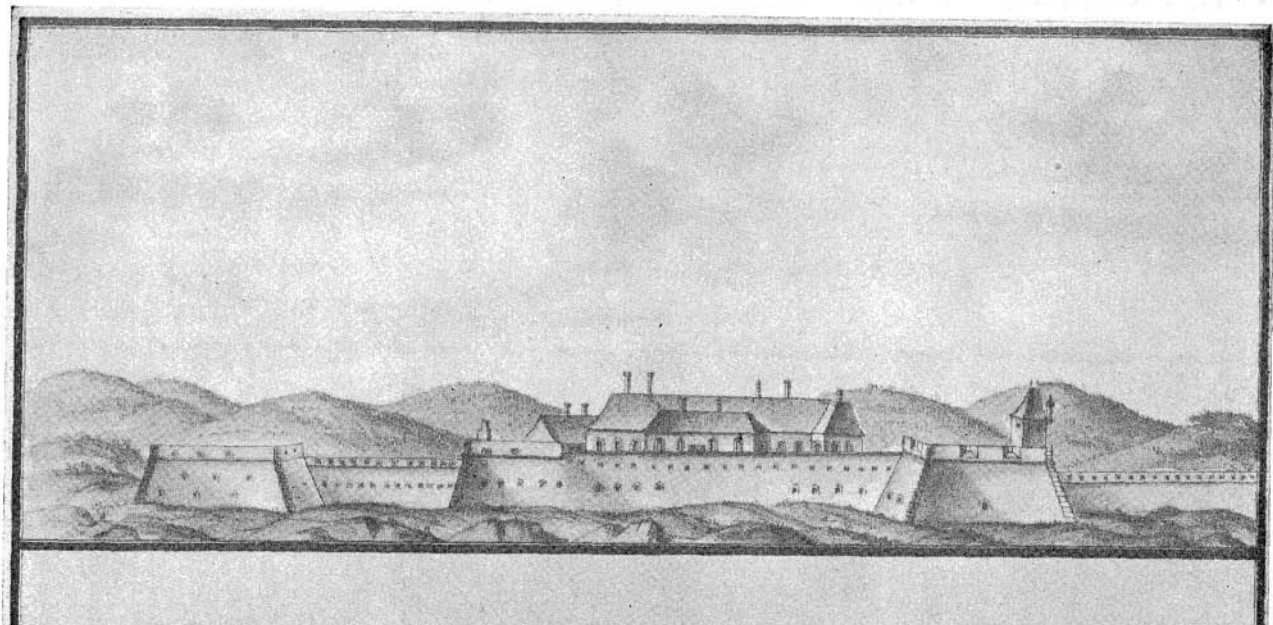

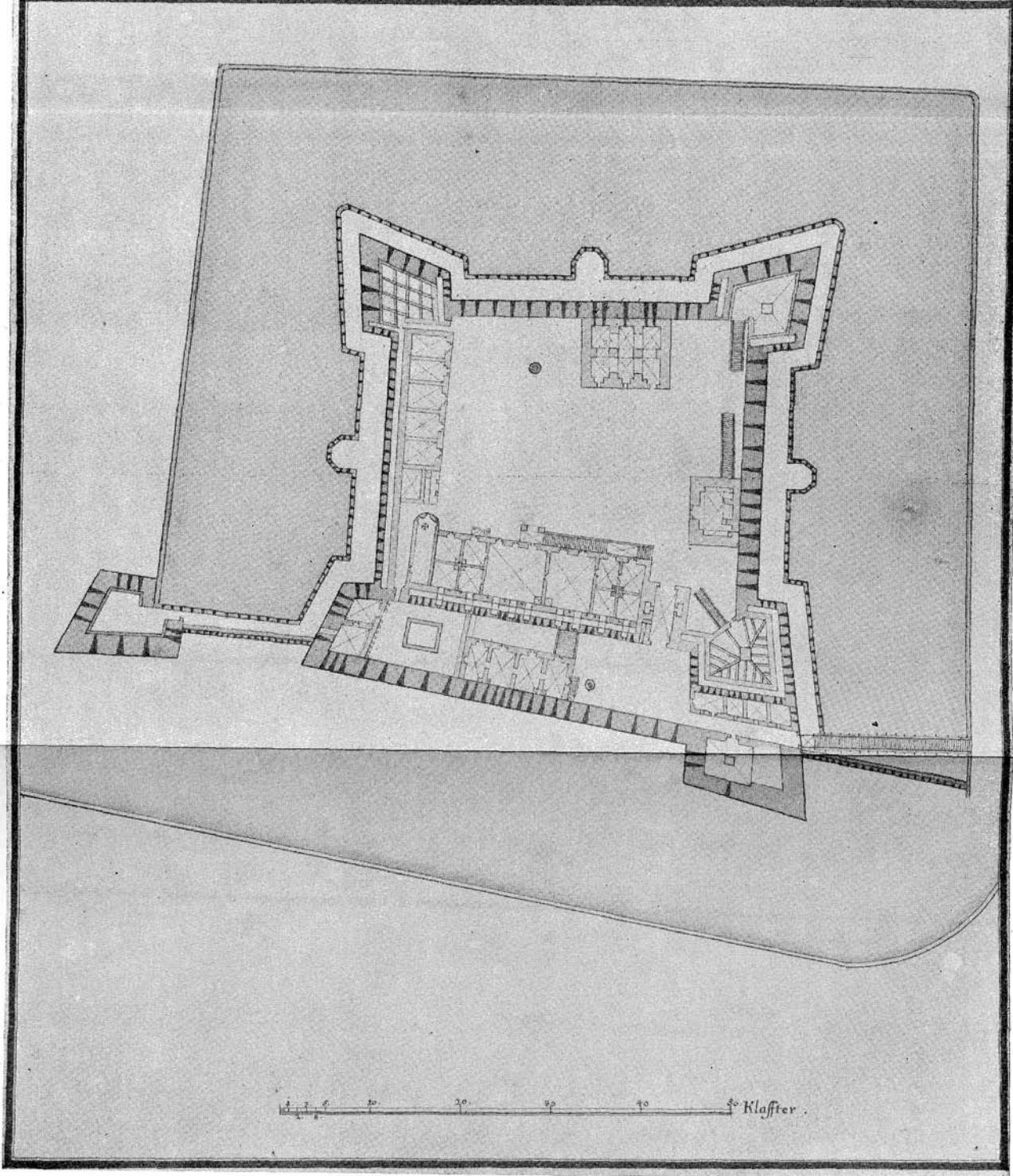
17. Székelyudvarhely látképe

18. A fogarasi vár alaprajza

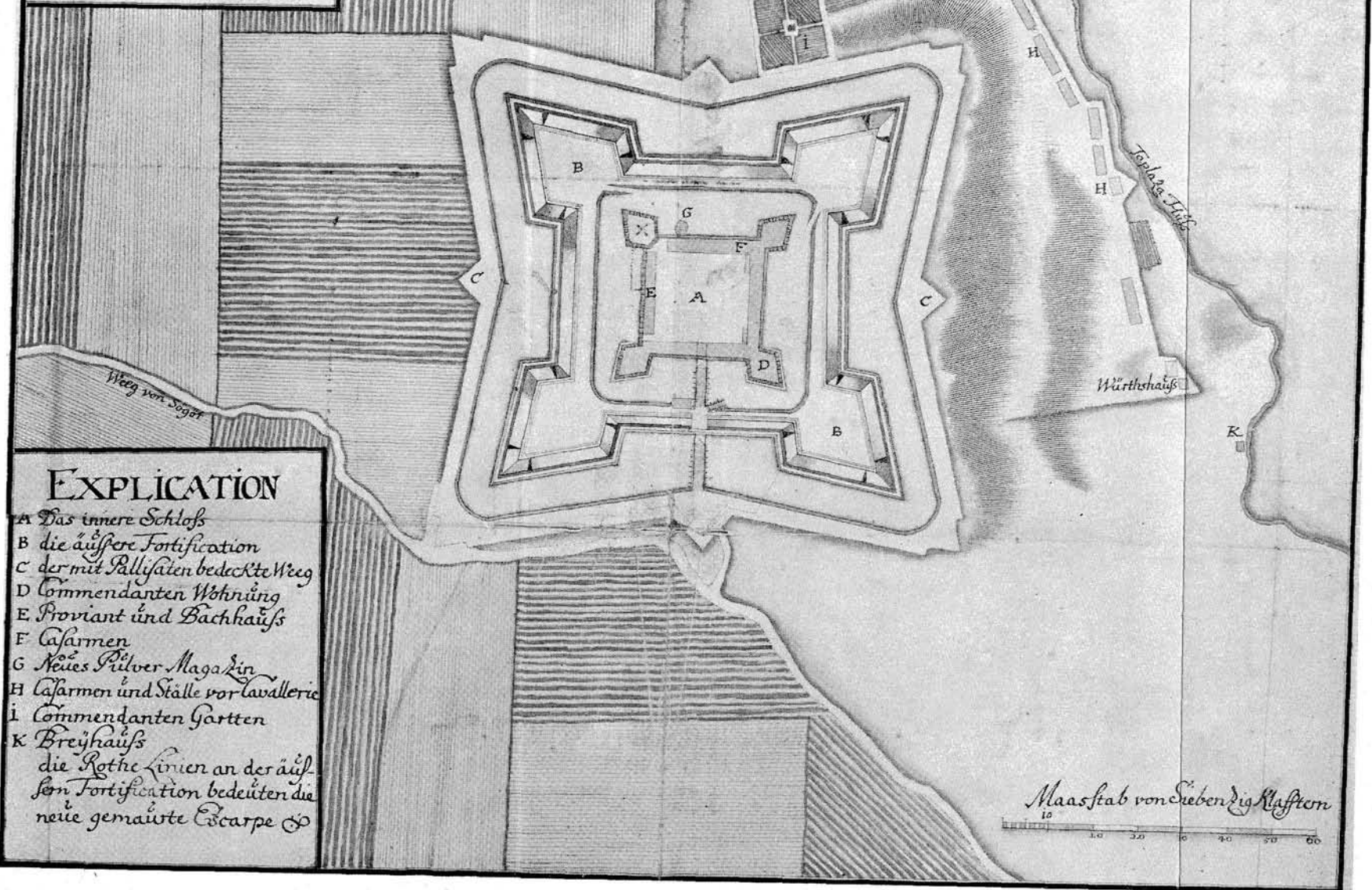

20. A szamosújvári vár látképe és alaprajza

PLAN
 Des in der CZIK liegenden Schloßes
SEREDA
 Mit seiner umliegenden
 Situation
 Wie sich selbes demahlen be-
 findet.
ANNO 1735.

EXPLICATION

- A Das innere Schloß
  - B die äußere Fortification
  - C der mit Pallisaden bedeckte Weeg
  - D Commendanten Wohnung
  - E Proviant und Bachhaus
  - F Casernen
  - G Neues Pulver Magazin
  - H Casernen und Ställe vor Cavallerie
  - I Commendanten Garten
  - K Breyhaus
- die Rothe Linien an der äußern Fortification bedeuten die neue gemauerte Escarpe &

Maasstab von Siebenzig Klaftern
 10 20 30 40 50 60

21. A csíkszeredai várkastély alaprajza

másképp az újságra éhes közönséget elégitették ki, amikor egy-egy tárgyat időszerű eseményekkel kapcsolatban újból felelevenítettek.

Minthogy a bemutatott gyűjtemény ábrázolásai kétszáz évvel korábbi állapotokat örökítenek meg mérnöki pontossággal felvett alaprajzokkal, térképekkel és látképekkel, ezért Erdély városainak helytörténeti és helyrajzi tanulmányozására valóban elsőrangú forrásanyagul szolgálnak.*

Borbély Andor

F ü g g e l é k

Az erdélyi városok és határjárók 1736. évi Weiss hadmérnök által összegyűjtött látképeinek és térképeinek leírását eredeti szövegben közöljük. Kihagytuk a határátjárókra vonatkozó kb. 16 lapnyi leírást, mert annak inkább katonai földrajzi jellege van. Az eredeti szöveg jól olvasható kurzívírás, helyesírása régies és bizonyos szabályok alkalmazásában nem következetes. A szóvégi *t* helyett a régies *th* alakot használja, az *i* betű helyett néhol *y*-t ír, az éles *s* helyett *sz*-t használ, az *m* után sok helyen *b*-t, a *dt* helyett *tt*-t alkalmaz. A névből származó jelzőt helyenként nagybetűvel írja, általában a nagybetűvel nem él szabály szerint, de nem is következetes, mert pl. az összetett főnevekben a második tagot különválasztva és nagybetűvel írja.

Kurze Beschreibung von Hermannstadt, lat. Cibinium, oder Hermannopolis. Hungar: Czeben. Vallach: Sibiul.

Ist die Haupt Statt desz Fürstenthumbs Siebenbürgen, ihr erster erbauer soll geveszen seyn, ein Nürnbergischer Edelmann Nahmens Hermannus (von Welchem Sie auch die teutsche Benennung hat) der zu Zeithen desz Ungarischen Königs Stephani ins Land kam, und sich alhier einen Mayerhoff bauete, welches die Wortte des Stattinsigels dociren (!), die da heissen: Siggillum ville Hermanni. Da aber dieszer Orth durch die angekommene Sachsen angewachsen, hat man Ihn Ao. 1160. mit Mauren umgeben; da es dann in dem Original Instrument von Ao. 1284. hiesze Nos Iudices et Seniores Ville Cibiniensis etc. etc. bisz der Mayerhoff endtlich gar zu einer Stadt werden. Sie ligt auf, an, und unter einer bergabhängigen auf allen seithen weit hinaus gehenden schönen ebene an demgegen Westen vorbey fliessenden mittelmäsigen Flusz Cibir (davon die Latein. Hung. undt Wallach. Benennungen hergelaithet werden). Was oben auf der Anhöhe ligt, wird die Obere, und was unter selbiger gegen Westen und Norden ligt, die Untere Stadt geheissen. Sie ist Anfänglich mit einer einfachen Maur: und darzwischen ligenden Thurnen umbfangen: nachgehends aber seynd diszen, an der Obern Statt einige Bastions mit Courtinen und Zwinger Mauren vorgeleget worden, welche auf allen seithen der Stadt mit tiefen Teichen umgeben seynd. Innwendig seynd zimlich schöne mehrerentheils gemanerte Häuszer insonderheit in der Obern Statt. Durch die Vornehmste Gassen rinnen Bäche, welche die Unsauberkeith aus der Stadt Abführen. Die Inwohner seynd Gröszentheils Sachsen, Evangelischer Religion, auszer wel-

* A mellékelt városképek és váralaprajzok nyomóducait a M. kir. Honvéd Térképészeti Intézet (Budapest) az eredeti kódexről közvetlenül készítette. A szerkesztő köszönettel tartozik a Ludovika Akadémia igazgatóságának, hogy megértésével lehetővé tette a nyomóducek ilyen közvetlen úton való előállítását. Ugyancsak köszönet illeti a Honvéd Térképészeti Intézet igazgatóságát, hogy az ábrázolások jelentőségének felismerése után, a háborús viszonyok közepette is, lehetővé tette a képanyagnak ilyen kifogástalan formában való közzétételét.

ehen auch einige Teutsche seynd, die allein das Burgerrecht, und sonst keine andere Nation, erhalten können. Die Evagelische haben die grosze Pfarrkirchen, (daneben ein Gymnasium und schöne Bibliothek) die Spithal Kirchen noch eine kleine Kirche, welche sie Kloster nennen, und auf dem kleinen Platz ein Betthausz. Von denen Römisch-Katholischen haben die P. Jesuiten, die Franciscaner undt Kloster Frauen schöne Kirchen. Endtlich haben auch die Griechische Handelsleüth alhier ein Betthaus. Die Statt hat Vier grosze Thor (nehmlich das Burger: Elisabethen: Heltner, und Saag) oder besser Seünchen) Thor; und zwey kleine, nemlich das Leichen undt Morgen oder Marien Thürley, welches letztere gesperret ist: Ao. 1529. wurde sie vom Fürsten Stephans Bathori 7. Jahrlang vergebens belagert. Ao. 1710. nahm sie Gabriel Bathori mit List ein, da er nemlich vihle Fässer mit Soldaten anfüllete, selbige vor Fürstliches Guth Ausgab, und also in die Statt practicirte, welche dann die Burger hinaus jagten, das Weibsvolek schändeten, das Rathausz Plünderten, und andere Grausamkeiten Vorübten, Inn leztern Coruzischen Rebellion is sie steths in ihre Römisch: Kayserl: Mayestet devotion geliblen.

Kurze Beschreibung von Carlsbourg. Hiesse im Anfang zu der Römer Zeithen Apulum | daher die via Apulensis, welche von hier bisz zu der damahls Königlichen Rezidenz Statt Zarmizegethusa gieng, ihren Nahmen bekmmen | nachgehends aber bekam Sie den Nahmen Alba Julia, woher aber ist ungewisz: in dem ihn einige von Julio Caesare, einige von der an den dacischen König Gothiso verheüratheten Tochter Kayzers Augusti, Julia; andere von einem Ungarischen Feldherrn Gyula; noch andere von Julia der Mutter Kayzers Aur: Antonini Pii herleiten wollen. Welches letztere aus folgender hier in Karlsburg gefundenen Inscription geschlossen wird: I. O. M. E. IUNONI PRO SALUTE IMP: M. AUR: ANTONINI PII. AUG: ET IULIAE AUG. MATRIS AUG: M. ULPIUS MUCIANUS etc.: Ungrisch hiesze sie Fejervar. Teütsch Weissenburg, Wallachisch Belgrad bisz Ao. 1715. Da sie von jezt Glorwürdigst Regierender Kayserl: Mayestet Fortificieret zu werden Angefangen wurde, da dann die Nahmen verändert wurden, so dasz sie jezo Teütsch Karlsburg, Ungarisch Karolyvar, Lateinisch Alba Carolina Heiszet, welche letztere Nahmens Veränderung in folgendem verfasst:

Luce Sacra Caroli Similes Alba accipit ortus.

In Solida primus, ponitur arce lapis.

Julia nata fui, Carolus vim robur et auxit,

Julia sim libeat; nunc Carolina vocer.

Sie soll vor alten Zeithen sehr grosz gewesen, und in Umkreisz über 5000. Schritt gehabt haben, Gleich wie ihre Rudera jezund auch davon zeügen, in Welchen mann vihle Römische monumenta findet, zum Exemp: gebrochene Statuen, Inscriptiones, Medaillen, Stückhe von Urnis, Römisch. Grosze quadrat Ziegel, da auf einigen Legio XIII. abgedrucket stehet, und dergleichen, Auszer diszen seynd auch tieff in der Erden bey Ausgrabungen Fundamenten zu denen Fortifications Werkhen sehr grosze Riszen Beiner Gefunden worden. Inn leztern Zeithen war sie die beständige Residenz derer Sibenbürgischen Fürsten, wegen Ihrer schönen Angenehmen Situation, weilen sie auf einer lustigen Anhöhe liget, welche auf allen seithen mit einer weiten Ebene Umgeben ist, und gegen Norden den Ampcy, gegen Osten aber den Maros Flusz hat, welcher gegen Westen hinunter flieszet. Betreffend ihnen heutigen Zustand, so ist sie wie gedacht seither Ao. 1715. mit 7. Bastionen, schönen Ravelinen, Casematten, Galerien, Minen und an-

deren Fortifications Wercken nach der neuesten Bevösigungs Arth Fortificiret und zu einem Haupt Waffen Platz in Sibenbürgen destiniret worden, dasz sie hoffentlich in kurzer Zeit so wohl ausz: alsz innwendig zimlich regular wird ausgebauet werden. Sie hat mitten auf dem Platz einen schönen Steinern Springbrunnen, in welchen ein guthes Wasser von einem gegen abend ligenden Berg durch einen Aquaeduct von 2300. Klafftern unter der Direction desz jezigen Fortifications Directeurs Herrn Ing. Obristlieutenant von Weiss ist gelaithet worden. Auch ist zu bemerckhen, dasz Kostbar von Steinmezen und Bildhauer Arbeit Aufgeführte grosze Haupt Thor gegen der Vorstadt. Kirchen befunden sich in der Vörtung 4. Als der Dom, Jesuiter, Trinitarier, und Franciscaner Kirchen. Auch hat Alhier seinen Sitz der Sibenbürgische Röm. Katholisch. Bischoff, auch befindet sich alhier das Kayserl. Münzamt wohin das Gold und Silber aus denen Bergwercken im hiesigen Lande gelüestert und alda geprägt wird. Anlangend die Varos oder Vorstadt, so ist selbige in 3 Theil getheilet, nemlich in die Ungarische, Teütsche und Hajusche Stadt, und ist bewohnet von Ungarn, Teutschen, Sachsen, Wallachen, Griechen und Juden.

Kurze Beschreibung von Clausenburg. Lat. Claudiopolis, Ung. Kolosvar, Wallach. Klusch. Hiesze zu der Römer Zeithen Napuca, wie aus einer hier gefundenen Inscription geschlossen wird, worauf die Colonia Napucensis stunde. Einige meinen auch sie habe Zeugma geheissen, welcher Ptolomeus Geogr. Lib: 3. Cap. 8. erwechnung thut. Woher sie ihre Nahmen bekommen is auch ungewisz; in dem einige den Lateinischen Nahmen herleithen von Legione VII. Claudia; andere von Kayser Claudio. Den Ungrisch. Nahmen Kolosvar deriviret Bonifius von dem Kloster Beata Scholastica, gleichsam Oscholasvar; andere von dem 2. Meilen von Clausenburg ligenden Fleckhen Kolos, von welchem auch der Comitatz, in welchem diese ligen, seinen Nahmen hat. Die teutsche Benennung Clausenburg wird hergelaithet von denen engen Berg Clauszen, daher auch der Wallachische Nahme Klusch entsprungen seyn mag. Sie ist erbauet worden Ao. 1170. und zwar erstlich die alte Burg, welche die Ungarn Ovar heissen, hernach aber ist sie erweitert und mit einer Einfachen Maur und Wassergraben umgeben worden. Sie ligt in einem engen Thal an dem Flusz Klein Szamos und hat auf beeden Seithen hohe Berge, auf deren einem gegen Norden jenseiths der Szamos unter dem Commandirenden Herrn Grafen Graffen von Steinville ein Schlosz von Erden Werckhern aufgeföhret worden. Die ersten Einwohner dieser Statt waren Sachsen, Welche aber von denen hineingezogenen Ungarn dermassen überwältiget worden, dasz anjezo sehr wenige sich darinnen befinden. Sie hat 3 Thore, nemlich das Mittel: Mühl und Monostor Thor, von deren jedem grosze von Ungarn, Zecklern, Sachsen und Wallachen bewohnte Vorstädte sich befinden, deren Einwohner durch den Feld- und Weinbau sich ernehren. Kirchen seynd folgende: die Dom Kirche, Jesuiter neu erbaute Kirche nebst einer florisanten von Kayser Leopoldo gestifteten und mit vihlen Einkünften beschenkten Academie; die Franciscaner, neben der gleich eine Kirch von Kloster Frauen. Ferner haben die Reformirte eine Kirch, die Evangelische Ein: und die Unitarier 2 Bethhäuser; Sie war im Anfang eine derer Reichsten Handels Stätte in Sibenbürgen, ist aber nachgehends durch vihle fatalitaeten in einen elenden stand gerathen; da zum Exempel Ao. 1655. 1800. Hauszer mit allen Mobilien verbrant; da die Statt denen Türckhen nach der Schlacht bey Gyalu und Fenos Ao. 1660. in Wenig Tagen 80.000 Thaler: und abermahl folgendes Jahr 60.000 fl. eben denen Türckhen un Tataren Leythern?: welche Summa zusammen zu bringen, sie vihle Ligende Gütter versezen müsten, da sie währendem Kuruzzen

Krieg denen Kayserl. 44.000 fl. denen Rebellen aber fast noch zweymahl so vihl herschiessen müssen, und was dergleichen ausgaben mehr waren, welche disze vormahls wegen Reichthum berühmte Stadt in die Eüszerste Armuth gebracht haben. Diese Stadt ist ein so genandter locus taxalis und Königliche Freyes Statt, welche bloz vom Königlichen Gubernio dependiret.

Kurze Beschreibung von Cronstadt oder Cronen, Lateinisch Corona, Ungarisch Brasso, Wallachisch Brassoul. Ist auch eine königliche Freye Stadt, so im Jahr 1203. gebauet zu werden angefangen, und 1386. mit einer Maur unter der Regierung Sigismundi umgeben worden. Sie ligt gegen denen Türckhisch Wallachischen Gränzen zwischen aller seiths hohen Bergen auf deren einem gegen Norden Ao. 1553. ein Schlosz erbauet, und Ao. 1611. mit einem Erden Wall umgeben worden. Die Stadt an sich selbst ist nicht grosz, hat ziemlich schöne Häuser, und in denen meisten Gassen Wasser Canäle und durch Röhren hinein geführtes Bronnen Wasser. Die Vorstädte aber seynd deszto gröszer, deren 3. seynd, nemlich die Wallachische Vorstadt oder Bulgarey, die Alt Stadt, und Blumen Au, welche von Sachsen, Bulgarischen Wallachen, und Evangelischen Ungarn bewohnet werden. Inn diszen Vorstädten seynd Vihle schöne Obstgärten, welche den Mangel desz Wein wachszes in etwas ersezen, welches ungeachtet doch die Vortrefflichste Weine, Vor allen Orthen in Sibenbürgen daselbsten gefunden: die ausz der Benachbarten Türckischen Wallachey durch Törzburger Pass heraus geführet werden. Sie war vor alters eine Niderlage von vihlen Commerzien aus der Wallachey, Moldau und Moscäu, welches Commercium aber anjezo bey weitem nicht so florisant ist. Die Sachsen inn der Stadt welche Evangelischer Religion haben die grosze Pfarr Kirche nebst einem Gymnasio, ausser diszer haben die P: P: Jesuiten und Franciscaner gleichfalls Ihre Kirche. Die Stadt hat 3. Thor, nemlich das Wallachsche-Kloster und Burzen Thor. Ao. 1611. wurde der Fürst Bathori Gabor von dem Moldauer Radu Voda ohnweit der alten Pappier Mühlen totaliter geschlagen. Inn diszem Jahr den 22. Augusti stürmeten die Wallachen aus der obern Vorstadt oder Bulgarey die Stadt, wurden aber von denen Bürgern zuruck geschlagen, etliche 100. niedergemacht, und gefangene nebst 4. Fahnen eingebracht. Ansonsten hat disze Stadt von denen Vihlmahls eingefallenen Tartarn, vihles unheil: und andere fata erleyden müssen.

Kurze Beschreibung von Schöszburg. Lat.: Schaesburgum, Ung. Segesvar, Wallach: Sigisora, ist Ao. 1198. erbauet worden. Soll anfangs eine Stund von hier hinunter auf einer ebenen Anhöhe nebne einem hohen Ufer desz Groszen Küchel Flusses ohnweit dem Dorff Danos gestanden seyn, und Sandava gehaiszen: hier aber wo die Stadt jezund stehet, nur ein Einsidler gewohnet haben. Sie ist eine Königliche Freye Stadt, ligt in einer nicht gar Angenehmen Gegend, zwischen Waldichten Bergen an dem Groszen Küchel Flusz. Sie wird getheylet in die Obere und untere Stadt; die Obere welche die Burg genant wird, ligt auf und an einem abhängigen Berg, und ist mit einer Mauren umgeben, auf der spize desz Berges ligt die Grosze Evangelische Kirche nebst einem Gymnasio ganz allein, von welchem mann zu denen Bürger Hauszern über eine lange Stiegen herunter gehen musz. Ausser dieszer Kirche haben die Evangelische noch eine Kirch, in welcher sie vor ordinaire | jnn jener aber nur Sontags früh | Ihren Gottesdienst halten. Die P: P: Franciscaner haben auch eine kleine Kirche. Die Burg hat 2. Grosze und 4. Kleine Thürl. Die untere Stadt ligt fast an dem Küchel Flusz ist zimlich weitläuffig, und wird so wohl von Sachsischen Handtwerkern, als auch Bauren bewohnet; Sie hat in der leztern Corruzischen Rebellion vihles ungemach von denen Rebellen ausstehen müssen.

Kurze Beschreibung von Bistritz, oder Nöszen, lat.: Bistricium, Ung. Bestereze, Wallach: Tîrgul Rosz auch Bistricza, Nöszen heisset diese Stadt von ihrem ersten Nahmen Niosenau, welchen Tröster deriviret von dem alt Teutschen Wortt Niosna, das so vihl heissen soll als nachspühren und nachsuchen gewisser spuhr Hunde, weilten so wohl vor zeichen alsz noch heut zu Tag in diszen gegenden schöne Jagd Gelegenheiten Geweszen. Ausz diszem Nahmen hat Strabo den lateinischen Nesindava gemacht. Sie ist eine Königliche freye Stadt, und ist Ao. 1203. angeleget worden, gegen denen Moldauischen Gränzen in einem Schönen Thal an dem Flusz Bistritz (woher sie auch den Nahmen mag erhalten haben) Ihre Einwohner sind Sachsen Evangelischer Religion, welche die grosze Pfarr Kirche auf dem Platz nebst einem Gymnasio mit einer Maur umfasst haben; die P: P: Minoritten und Piaristen haben auch hierjennen Ihre Kirchen. Die Stadt ist mit einer Maur, Thürnen und Rondelen befestiget, davor ein tieffer Wasser Graben, und in demselben noch eine Cunette sich befindet. Sie hat vor alters auf einem Berg gegen Norden ein Schloss gehabt, davon noch einige rudera gesehen, und vihle Medaillen und andere antiquitaeten daselbst seyn gefunden worden. Vor Zeiten ware Sie eine Niderlage derer Commerciën aus denen Benachbarten Provinzien, wovon aber anjezo nichts mehr zu sehen ist. Grosze Thore seynd alhier 3. nemlich das Holz-Unger und Spithal Thor, und 2. Kleine Thürl, nemlich das Fleischer und Krathen Thürel. So wohl in dieser Stadt alsz deren zu gehörigen Dörffern wird die Sächsische Sprach so geredet, dasz Sie vor allen Orthern in Sibenbürgen der Teutschen am nechsten kommit. In dieser Stadt District 4. Meilen davon in Rodna ist ein Silber-Bley und Eizen Bergwerck, deren jenes der Kayserl. Hoff Kammer, dieses aber der Stadt gehöret. Sie hat vor allen andern Örthern in Sibenbürgen nebst ihrem District die Barbarische Grausamekeit derer Tartarn zu Unterschidlichen mahlen empfinden müssen. Durch die Vornehmsten Gassen der Stadt fliessen enge Wasser Canäle, und seynd auch unter Irdische gegrabene Canäle mit Röhren, Welche verhindern, dasz die Keller derer Bürger bey hohem Wasser nicht Anlauffen, welches oft geschihet, wann etwann eine Röhre Gesprungen ist.

Kurze Beschreibung von Medwisch, oder Mediasch, Lat: Media, Ungr.: Medyes. Wallach: Mediesch; soll Ihren Nahmen haben von der colonia Media derer Römer. Weil sie fast in der Mitten desz Landes liget; Sie ist Ao: 1146. zu bauen angefangen worden, ist folglich die älteste Stadt in Sibenbürgen. Sie ligt fest an der groszen Kichel, und wird von Sachsen Evangelischer Religion bewohnt, welche die grosze Kirche haben, die mit einer doppelten Maur und Graben umgeben ist. Die P: P: Franciscaner haben auch alhier seither einigen Jahren eine Kirche. So wohl bey diszer Stadt alsz in deren Stuhl wächst vihl und guther Wein, daherò diszer Strich Landes das Weinlaud genennet wird. Sie hat 3. Thor nemlich das Czekes — Farkas — und Stein Thor; auch 2. Kleine Thürel nemlich das Koth und Thürel. Alhier wurden Szilagy und Nadanyi, so den fürsten Bathori Gabor umgebracht, vom dem Thurn herunter gestürzet. Disze Stadt hat verschidenen Feinden alsz dem Kucsuk Bahsa denen Rakozischen und Bartsaischen Anhängern vihl Unglück leyden müssen. Inn diszer Stadt Stuhl is ein Dorff nahmes Bajon ein Bronnen, der, was mann hineinwirfft anzündet und verbrennet.

Kurze Beschreibung von Müllenbach, Lat.: Sabesus, Ungr.: Szasz Sebes, Wallach: Sebis. Ist nach Mediasch die älteste Königliche Freye Stadt in Sibenbürgen, Welche 1150. erbauet worden; Sie war zwar vor Zeithen mit einer doppelten Maur und einem Wassergraben umgeben, welche aber in

der leztern Corruzischen Unruhe fast an allen seithen der Erden gleich gemacht worden, welche wegen der groszen Armuth derer Einwohner noch dato nicht völlig aufgeföhret worden. Sie ligt in einer schönen weiten Ebene an dem Flusz Mühlenbach, daher auch der Teutsche Nahmen herstammet, hat Sachsische Handwercker zu Einwohnern, die aber auch den Feld und Weingardtbau Treiben; Sie ist Theils von denen Tartarn, Theils von denen Ungrischen Rebellen oft völlig ausgeplündert und abgebrandt worden. Die Sachszen haben die grosze Kirch, welche mit einer einfachen Maur umgeben; Auch haben die P: P: Franciscaner ein altes ruinirtes Kirchen gebau bekommen; welches aber noch nicht gebauet wird. Ausser der Stadt gegen Carlsburg sihet mann noch einige ruderu von einem Römischen gepflasterten Weeg, welchen die Einwohner Königs Mathiae Straszen heissen.

Kurze Beschreibung von Maros Vasarhely, Lat.: Agriopolis, Teutsch Neumarekt, Wallach: Osorhay. Ist eine offene vom Czeklern bewohnte an der Maros gelegene Stadt, und ist der Haubtorth desz Czeklerischen Stuhles Maros Szk. Sie wurde 1660. von dem Fürsten Bethlen Gabor privilegiert, und zur einer Stadt gemacht. Sie hat ein altes Schlosz, welches ao. 1604. erbauet worden, worin mann im abverwichenen 1735. sten Jahr ein Proviand Magazin erbauet hat. Die Reformirte haben hier eine berühmte Schul oder Collegium, welches von Carlsburg dahin versetzt worden, als solches zu fortificiren angefangen, und darauf gedachtes Collegium zu einer Caserne vor die Garnison employret wurde.

Kurze Beschreibung von Udvarhely, welches ein Marckfleck in dem Czekler Stuhl gleiches Nahmens ist. Ligt an der Groszen Kuchel in einer angenehmen mit Bergen umgebenen Situation, hat ein altes von dem König Joanne Zapolya erbaut seyn sollendes, in dem lezten Corruzen Krieg aber durch den Herrn Generalen von Tige ruinirt gewordenes Schlosz mit einem Graben und sehr dicken Mauern, einer spizigen Bastion und 3. Sibien Eckhigten Thurnen umgeben; hat ein dreyfaches Feüer und etliche Casematten gehabt, ist aber jezo nicht mehr zu gebrauchen. Die Reformirte haben hier eine Kirche, Inngleichem die P: P: Jesuiten eine Kirch und Schule, wie auch die P: P: Franciscaner eine Kirch, Ist ein locus Taxalis.

Kurze Beschreibung von Fagaras. Soll seinen Nahmen haben von fa, welches Ungr. Holz, und garas ein groschen heisset, weil der Erbauer desselben die Arbeits Leüthe mit Gezeichnetem Hölzernen Gellt gezahlet, und selbiges hernach mit Silber Gelld Ausgewechslet haben soll. Ist ein von Ungarn—Sachsen—Griechen—Bulgaren und Wallachen Bewohnter in einer Schönen Situation an dem Alth Flusz Gelegener Marckt Fleckhen; hat ein zimlich bewöstigtes Schlosz, welches Ao. 1300. mit 5. Rondelen zu bauen angefangen und 1541. durch Stephanum Maylath in Stand gesezet worden Welcher eben in diszem Jahr durch den Moldauischen Peter und Wallachischen Radul Vayda mit List heraus gelocket, seine Leuthe geschlagen, er aber nacher Constantinopol geföhret worden. Ao. 1560. wurde das Schlosz nebst dem ganzen District von Gabriel Maylath dem König Joanni vor 32.000 Ducaten verkauft. Ao. 1613. wurde es von dem Fürsten Bethlen Gabor mit 4. Bastionen und einem braithen und tieffen gefütterten Wasser graben fortificiret.

Kurze Beschreibung von Szamos Ujvar, Teutsch Neu Schlosz, Wallach: Jerla. Ist an der Kleinen Szamos in einem lustigen Thal gelegenes mit 4. Bastionen einer Feuhsebraye, Wassergraben, Casematten und Gallerien sambt einem von Erden Werckhern aufgeföhrteten Retrenchement fortificirtes Schlosz, welches aber sehr ruiniret und groszer reparation benöthiget ist daran mann aber seither 2. Jahren her widerumb zu repariren ange-

fangen. Ao. 1711. haben die Armenier erlaubnuss und Privilegia erhalten, eine Stadt alhier zu bauen, welche offen ist, und aus vñhlen Familiien bestehet, welche der Cammer Jährlich Ihre contribution erlegen. Nahe an dem Schlosz ist eine Kleine Vorstadt Nahmens Candia, und bestehet aus Teutschen Ungarn und Wallachen. Ausser diszem hat der Wallachische Bischoff alhier einen Meyer Hoff und einige Unterthanen.

Kurze Beschreibung von Czík Szereda. Ist ein in dem Czeckler Stuhl, Czík, auf einer Kleinen Anhöhe gelegenes Schlosz, welches mit 4. Bastionen | worinnen sowohl alsz in denen Courtinen die Logirungen vor die Guarnison zu Gerichtet seynd | und einem Graben versehen ist, Auszer diszem befindet sich noch ein Erden Wahl mit einem tieffen trockhenen Graben, und ist ein mit Pallisaden besetzter bedeckter Weeg und Glacis ao. 1732. daselbst Angeleget worden. Er ist ein Gränz Posto gegen der Moldau die dabey befindtliche Varos ist ein Locus Taxalis.

Kurze Beschreibung von Hunyad. Wallach: Hinyidora, wird zum Unterschaid desz inn dem Kolosser Comitatz Gelegenen Banfi Hunyad, Vayda Hunyad genennet; diszes Schlosz Vajda Hunyad ist desz berühmten Joannis Hunniadis Corvini Stammhausz, Welches Ihme und seinen Erben, von dem König Sigismundo, alsz dessen Natürlicher Sohn diszer Johannes war geschencket worden; davon nachfolgende Glaubwürdige Tradition solches bekräftiget; AlsZ König Sigismundus in Sibenburgen kam, um seinen Zug gegen die Türckhen weiter fort zusezen befahl er denen seinigen, dasz Sie Ihme eine Schöne junge Wallachin bringen sollten, welche Ihme auch Eine ausz dem Dorff Szentes | zwey Stund von Hunyad abligend | daselbe inst an dem vorbey fliessenden Flusz Tserna gewaschen hatte, in sein Zelt brachten. Nach geschehenen beyschlaff schenkte Ihr der König einen Goldenen Ring mit dieszen Wortten, selbigen Guth auf zu heben, und wann Sie einen Sohn zur Welt brächte, ihn zum Zeichen sambt den Sohn ihme nachter Offen zu bringen, Nachdem nun disze Wallachin einen Sohn zur Welt brachte, nahm Sie Ihm alsz er ein Jahr alt war, und trat nebst Ihrem Bruder die Ráysze nacher Offen an, wo selbst sich der König befand; AlsZ Sie aber unterwegs umweit Offen unter einem Baum Ausrasteten, und Sie Ihrem Buben den Ring in die Hände gab, flog ein auf dem Baumsizender Rab herunter und risz den Ring mit seinem Schnabel dem Kind aus der Hand, Welchen aber der Wallachin Bruder, alsz ein vortrefflicher Schütz mit seinem Bogen herunter schosz, und den Ring wider bekam. Diszes ist heutiges Tags noch in dem Schloss Hunyad an dem Wapen ober einer Thür in Stein eingehauen zu sehen, wie ein Rab einen Ring im Schnabel hat; dahers dann auch disze familie den Nahmen Corvinus erhalten. Wie nun diszer Bub dem König gezaiget wurde, hielt Er Ihn bey sich, und ist aus Ihm der berühmte Johannes Hunyades Corvinus worden, dessen Söhne Ladislaus und Matthias Corvinus waren. Der Wallachin bothe der König eine Gnade an, welche nichts anders begehret, alsz dasz Ihr Dorff ewig privilegiret, und ins Künftig von allen Contributionen und anderen Dorffs beschwerdten befreyet werden solte. Welches der König auch gethan und diszes schriftliche Privilegium | welches das Dorff noch heutiges Tages Zeiget | sub anathemate mit einem Theuren Ayd beschwohren, dasz niemand von seinen Nachfolgern dasselbe brechen solte, welches auch geschehen, und von allen Fürsten bisz auf disze Zeit Confirmiret worden, dasz diszes Dorff auch anjezo von allen oneribus publicis frey ist. Die Wallachin kam wider nach Hausz, und wurde nach Ihrem Todt in die Kirche begraben, welches Grab auch jezund gezaiget wird.